תלמוד בבלי · מסכתות קטנות

אבות דרבי נתן

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אבות דרבי נתן

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אבות-דרבי-נתן/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 10
פרק ג 15
פרק ד 17
פרק ה 21
פרק ו 21
פרק ז 24
פרק ח 25
פרק ט 28
פרק י 30
פרק יא 31
פרק יב 33
פרק יג 37
פרק יד 38
פרק טו 40
פרק טז 42
פרק יז 44
פרק יח 46
פרק יט 47
פרק כ 48
פרק כא 49
פרק כב 50
פרק כג 51
פרק כד 52
פרק כה 53
פרק כו 56
פרק כז 57
פרק כח 58
פרק כט 60
פרק ל 62
פרק לא 63
פרק לב 64
פרק לג 65
פרק לד 67
פרק לה 70
פרק לו 72
פרק לז 74
פרק לח 77
פרק לט 78
פרק מ 79
פרק מא 82

פרק א

א משה נתקדש בענן וקבל תורה מסיני שנא' (שמות כד) וישכון כבוד ה' על הר סיני למשה לטהרו זה היה אחר עשרת הדברות דברי ר' יוסי הגלילי *(משום) ר"ע אומר (שם) ויכסהו הענן ששת ימים למשה (הה"ד) (שם) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן לחלוק לו כבוד למשה. א"ר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור. בשביל שימרק מכל אכילה ושתיה שהיה במעיו עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת. א"ל רבי מתיא בן חרש ר' לא אמרו אלא לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברתת ובזיע שנאמר (תהלים ב) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. מעשה שאירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקין בדברי תורה פירש ר' יאשיה לדרך ארץ א"ל ר' מתיא בן חרש רבי מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ (ואע"פ שאתה רבי ואני תלמידך אין טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ) ואמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה וכשנפטרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהם:

ב ע"י משה נתנה תורה בסיני שנאמר (דברים ה':י"ט) ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי ולהלן הוא אומר (ויקרא כ"ו:מ"ו) אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה. תורה שנתן הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה שנא' ביני ובין בני ישראל זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום. משה (עשה את איל המלואים ואת) שמן המשחה ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים ואלעזר שרף פרת החטאת שממנו טמאים מטהרים לדורות. א"ר אליעזר גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנא' (שמות ל':ל') ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן:

ג יהושע קבל ממשה שנא' (במדבר כז) ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל. זקנים קבלו מיהושע שנאמר (שופטים ב) ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל. שופטים קבלו מיהושע שנאמר (רות א) ויהי בימי שפוט השופטים. נביאים קבלו משופטים שנאמר (ירמיה ז) ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח. חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי. והם אמרו שלשה דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה:

ד הוו מתונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדין שכל הממתין בדין מיושב בדין שנא' (משלי כ"ה:א') גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה ולא שהעתיקו אלא שהמתינו. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים ועמדו וגנזו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם שנאמר (משלי ז':ז') וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב [וגו'] והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב והחזיקה בו ונשקה לו העיזה פניה ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי חטבות אטון מצרים נפתי משכבי מור אהלים וקנמון לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק צרור הכסף לקח בידו ליום הכסא יבא ביתו. וכתיב בשיר השירים (ז יב) לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן [פתח הסמדר] הנצו הרמונים שם אתן את דודי לך וכתיב בקהלת (יא ט) שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט וכתיב בשיר השירים (ז יא) אני לדודי ועלי תשוקתו הוי לא שהמתינו אלא שפירשו ד"א הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו שכל המקפיד על דבריו משכח את דבריו (והיכן) [*שכן] מצינו במשה רבינו ששכח את דבריו שנא' (במדבר ל"א:כ"א) ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה משה צוה ולא אותי (צוה את משה אחי אבא צוה ואותי לא צוה). והיכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו הרי הוא אומר בפקודי החיל (שם) ויקצוף משה על פקודי החיל ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה. א"כ מה ת"ל כל נקבה. אלא זו עצה שיעץ בלעם הרשע על ישראל דכתיב (שם כד) ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים אמר לו עם זו שאתה שונא רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה ואין להם שיאכלו ושישתו אלא מן בלבד לך ותקן להם קובות והנח להם מאכל ומשתה והושב בהן נשים יפות בנות מלכים כדי שיזנו העם לבעל פעור ויפלו ביד המקום. מיד הלך ועשה בלק כל מה שאמר לו בלעם הרשע ראה מה גרם לו בלעם הרשע לישראל שנפלו מהן עשרים וארבעה אלף שנאמר (שם כה) ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף. והלא דברים ק"ו ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים אב לנביאים בשעה שהקפיד על דבריו שכח

את דבריו אנו על אחת כמה וכמה מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא יהיה מקפיד על דבריו. בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריך מבטלה:

ה ועשו סייג לתורה. ועשה סייג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו. תורה עשתה סייג לדבריה. משה עשה סייג לדבריו ואף איוב ואף נביאים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם. איזהו סייג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר (דברים כט) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין הדורות כך לומר על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת לפיכך א"ל הקב"ה למשה משה כתוב והנח לדורות הבאים ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' [וגו'] וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם. הא למדת (שעשה הקב"ה סייג לדבריו וכתיב בתריה מה שהיו עתידין לומר עדיין) שהוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום. איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא אומר (בראשית ב) ויצו ה' אלהים על האדם [לאמר] מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקב"ה אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שאמר לו הקב"ה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העץ אפילו בנגיעה. באותה שעה היה נחש הרשע נטל עצה בלבו אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה. הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה אמר לה אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואיני מת אף את אם תגעי בו אי את מתה. מה עשה הנחש הרשע באותה שעה עמד ונגע באילן בידיו וברגליו והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ (ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא) כיון שראהו אותו אילן היה צווח עליו ואמר לו רשע רשע אל תגע בי שנאמר (תהלים לו) אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני:

ו ד"א אל תבואני רגל גאוה זה טיטוס הרשע שנשחקו עצמותיו שהיה מורה בידו והיה מכה על גבי המזבח ואומר לקוס לקוס את מלך ואני מלך בוא ועשי עמי מלחמה כמה שוורים נשחטו עליך כמה עופות נמלקו עליך כמה יינות נסכו עליך כמה בשמים קטרו עליך אתה הוא שמחריב את כל העולם שנא' (ישעיה כט) הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד ספו שנה על שנה חגים ינקפו. ושוב אמר לה אם לאכילה את אומר צוה עלינו הקדוש ברוך הוא הריני (אומר) אוכל ממנו ואינו מת ואף את תאכלי ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה (אמרה חוה בדעתה) כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם לפי

שאין חוה קורא לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל שנאמר (בראשית ג) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים [וגו']:

ז עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה. שנאמר (שם) אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך.אלו שתי רביעיות (נ"א רביות) דם אחת דם צער נדה ואחת דם צער בתולים. [עצבונך זה צער גידול בנים] והרונך זה צער העבור. בעצב תלדי בנים כמשמעו. ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך. והוא ימשל בך שהאיש תובע בפה והאשה תובעת בלב. עטופה כאבל וחבושה מכל אדם בבית האסורין ומנודה מכל אדם.מי גרם לנגיעה זו סייג שסג אדם הראשון שעשה לדבריו. מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו. מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. מה חשב נחש (הראשון) [הרשע] באותה שעה. אלך ואהרוג את אדם ואשא את אשתו ואהיה מלך על כל העולם כולו ואלך בקומה זקופה ואוכל כל מעדני עולם א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את אדם ואשא את חוה לפיכך איבה אשית. אתה אמרת אהיה מלך על כל העולם לפיכך ארור אתה מכל הבהמה. אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך על גחונך תלך. אתה אמרת אוכל כל מעדני עולם לפיכך עפר תאכל כל ימי חייך ר"ש בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא (לא) נתקלל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מישראל (היו לו) ב' נחשים בתוך ביתו אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להסנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם ואין כל בריה יכולה להחזיק אותן ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת גמל תחת חמור תחת פרד ומוציאין זבלים לגנות ולפרדסות:

ח ר' יהודה בן בתירה אומר אדם הראשון היה מיסב בג"ע ומלאכי השרת עומדין בגן עדן לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו. כיצד נברא אדם הראשון. שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. שלישית נעשה גולם. רביעית נתקשרו אבריו. חמישית נתפתחו נקביו. ששית נתנה בו נשמה. שביעית עמד על רגליו. שמינית נזדווגה לו חוה. תשיעית הכניסו לגן עדן. עשירית צוהו. אחד עשר סרח. שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר (תהילים מ"ט:י"ג) ואדם ביקר בל ילין. יום ראשון מהו אומר (שם כד) להי הארץ ומלואה תבל ויושבי בה כי הוא קנה ויקנה והוא ידין את העולם. ביום שני מהו אומר (שם מח) גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו חילק את כל מעשיו ונעשה כולו על עולמו בשלישי מהו אומר (שם פב) אלהים

נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט ברא את הים ואת היבשה ונכפלת ארץ למקומה ונעשה מקום לעדתו. ברביעי מהו אומר (שם צד) אל נקמות ה' אל נקמות הופיע ברא את החמה ואת הלבנה והכוכבים והמזלות שהן מאירין בעולם ועתיד ליפרע מעובדיהם. בחמישי מהו אומר (שם פא) הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב ברא עופות ודגים ואת התנינים שהם מרננים בעולם בששי מהו אומר (שם צג) ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר אף תכון תבל בל תמוט גמר את כל מעשיו ונתעלה וישב במרומיו של עולם. בשביעי מהו אומר (שם צב) מזמור שיר ליום השבת יום שכולו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן ונזונין מזיו שכינה שנא' (שמות כ"ד:י"א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו כמלאכי השרת (כל כך למה כדי שיכנס לסעודת שבת מיד). רשב"א אומר אמשול [לך משל] למה הדבר דומה (אדם הראשון דומה) לאדם אחד שנשא את הגיורת היה יושב מפקדה אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שידך טמאות ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין אל תחללי שבתות ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר הא אם עברת על אחת מהן הרי את מתה. (מה עשה האיש ההוא עמד) ואכל פת בפניה בשעה שידיו טמאות ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל שבתות ופרץ בנדרים [והוציא לה] מה אמרה גיורת ההיא בלבה כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם מיד עמדה ועברה על כולם. רשב"י אומר אמשול לך משל למה (הדבר דומה) אדם הראשון דומה לאחד שהיה לו אשה בתוך ביתו מה עשה אותו האיש הלך והביא את החבית והניח בו תאנים במנין ואגוזים במנין וצד את העקרב ונתנו על פי החבית והקיפה בצמיד פתיל והניחה בקרן זוית אמר לה בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האשה ההיא כיון שיצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה ידה לתוכה ועקצתה עקרב הלכה לה ונפלה על המטה. כיון שבא בעלה מן השוק אמר לה מה זה אמרה לו ידי השטתי על החבית ועקצתני עקרב והריני מתה אמר לה לא כך אמרתי לך מתחלה כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר מיד כעס עליה והוציאה כך אדם הראשון (דומה) בשעה שאמר לו הקב"ה מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות כיון שאכל ממנו נטרד לקיים מה שנאמר ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו. (בו ביום נוצר) בו ביום נברא בו ביום נוצרה צורתו בו ביום נעשה גולם בו ביום נתקשרו אבריו ונתפתחו נקביו בו ביום נתנה נשמה בו. בו ביום עמד על רגליו בו ביום נזדווגה לו חוה בו ביום קרא שמות בו ביום הכניסו לג"ע בו ביום צוהו בו ביום סרח בו ביום נטרד לקיים מה

שנאמר ואדם ביקר בל ילין. (בו ביום עלו למטה שנים וירדו [ארבעה ר' יהודה בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה שנים וירדו] ו') בו ביום נגזרו על אדם ג' גזרות שנא' ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו' ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה. כיון ששמע אדה"ר שאמר לו הקב"ה ואכלת את עשב השדה מיד נזדעזעו אבריו אמר לפניו רבונו של עולם אני ובהמתי נאכל באבוס אחד אמר לו הקב"ה הואיל ונזדעזעו אבריך בזיעת אפיך תאכל לחם. וכשם שנגזרו על אדם הראשון ג' גזרות כך נגזרו על חוה ג' גזרות שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחלת וסתה קשה לה. (הרבה ארבה) בזמן שהאשה נבעלת בתחלת בעילתה קשה לה. עצבונך בזמן שהאשה מתעברת פני' מכוערות ומוריקות כל ג' חדשים הראשונים כיון שבא (אדה"ר) לעת ערב ראה אדם הראשון את העולם כלפי מערב שמחשיך ובא אמר אוי לי כי בשביל שסרחתי הקב"ה מחשיך עלי את העולם והוא אינו יודע שכן דרך העולם. לשחרית כיון שראה העולם שמאיר ובא למזרח שמח שמחה גדולה עמד ובנה מזבחות והביא שור שקרניו קודמות לפרסותיו והעלהו עולה שנאמר (תהילים ס"ט:ל"ב) ותיטב להי' משור פר מקרן מפריס. שור שהעלה אדם הראשון ופר שהעלה נח ואיל שהעלה אברהם אבינו תחת בנו על גבי המזבח (כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן) שנאמר (בראשית כ"ב:י"ג) וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז. באותה שעה ירדו שלש כתות של מלאכי השרת ובידיהם כנורות ונבלים וכל כלי שיר היו אומרים שירה עמו שנאמר (תהילים צ"ב:א'-ב') מזמור שיר ליום השבת טוב להודות להי' וגו' להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות להגיד בבקר חסדך זה העולם הבא שנמשל כבקרים שנאמר (איכה ג':כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתך. ואמונתך בלילות זה העולם הזה שנמשל כלילות שנאמר (ישעיהו כ"א:י"א) משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל באותה שעה אמר הקב"ה אם איני דן את הנחש נמצאתי מחריב את כל העולם כולו ואמר זה שהמלכתי ועשיתיו מלך על כל העולם כולו היאך נשתבש ואכל פירות האילן מיד נפנה אליו וקללו שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש וגו'. ר' יוסי אומר אלמלא (לא) נכתב [קללתו] בסופן כבר החריב את כל העולם: כשבראו הקב"ה לאדם הראשון צר אותו פנים ואחור שנאמר (תהילים קל"ט:ה') אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיך. וירדו מלאכי השרת (לשרתו) ונטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו שנא' ותשת עלי כפיך. דבר אחר ותשת עלי כפיך (כיון שסרח נטל לו הקב"ה אחד מהן). מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו שנא' (שם קיט) ידיך עשוני

ויכוננוני מניין למקדש שנברא בשתי ידיו שנאמר (שמות ט"ו:י"ז) מקדש אדני כוננו ידיך (ואומר (תהילים ע"ח:נ"ד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. ואומר (שמות ט"ו:י"ח) ה' ימלוך לעולם ועד):

פרק ב

א איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה. הרי הוא אומר (ויקרא י"ח:י"ט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים. ת"ל לא תקרב. יכול ישן עמה בבגדיה על המטה. ת"ל לא תקרב. יכול תרחוץ בפניה ותכחול עיניה. ת"ל (שם טו) והדוה בנדתה כל ימים שבנדתה תהיה בנדוי. מכאן אמרו כל המנוולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המתקשטת עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה:

ב מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו נוטלת תפיליו וחוזרת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות והיתה צועקת ובוכה ואמרה להם רבותי כתיב בתורתכם (דברים ל':כ') כי הוא חייך ואורך ימיך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה מפני מה מת בחצי ימיו לא היה אדם שהשיב דבר. פעם אחת נזדמן לה אליהו ז"ל אמר לה בתי מפני מה את בוכה וצועקת. אמרה לו רבי בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו. אמר לה כשבאת בנדתך כל אותן (ג') ימים הראשונים מהו אצלך. אמרה לו רבי ח"ו שלא נגע בי אפילו באצבע קטנה שלו אלא כך אמר לי אל תגעי בכלים שמא תביאו (לי) לידי ספק. כל אותן ימים האחרונים מהו אצלך. אמרה לו רבי אכלתי עמו ושתיתי עמו וישנתי עמו בבגדי על המטה ובשרו נגע בבשרי אבל לא נתכוון לדבר אחר. א"ל ברוך המקום שהרגו שכך כתוב בתורה (ויקרא י"ח:י"ט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. הרי הוא אומר (שם) איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו מכאן אמרו אל יתיחד אדם עם (כל) הנשים בפונדק אפילו עם אחותו ועם בתו מפני דעת הבריות. לא יספר עם האשה בשוק ואפי' עם אשתו ואין צ"ל עם אשה אחרת מפני טענת הבריות לא ילך אדם אחר האשה בשוק ואפילו עם אשתו ואין צ"ל עם אשה אחרת מפני טענת הבריות נאמר כאן לא תקרבו ונאמר להלן לא תקרב לדבר המביא לידי עבירה לא תקרב הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור (לפיכך) אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שמא יביאך לחטא חמור. הוי רץ למצוה קלה שיביאך למצוה רבה. הרי הוא אומר (שיר השירים ז':ג') בטנך ערימת חטים סוגה בשושנים בטנך ערימת חטים זו כנסת ישראל סוגה בשושנים אלו שבעים זקנים. דבר אחר בטנך ערימת

חיטים אלו מצות קלות הרכות סוגה בשושנים בזמן שישראל עושין אותן היו מביאים אותן לחיי העולם הבא. הא כיצד אשתו נדה עמו בביתו רצה משמש רצה אינו משמש וכי אדם רואהו או אדם יודע בו שיאמר לו כלום הא אינו מתיירא אלא ממי שפוקד על הטבילה וכן אתה אומר בחלה וכן אתה אומר בראשית הגז (אמר ליה) [נ"א אלו] מצות קלות הרכות כשושנים שבזמן שישראל עושין אותן מביאות אותן לחיי העולם הבא:

ג איזו סייג שעשה משה לדבריו הרי הוא אומר (שמות י"ט:י') ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר לא רצה משה הצדיק לומר להם לישראל כדרך שאמר (להם) [לו] הקב"ה אלא כך אמר להם היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה והוסיף להם משה יום אחד מעצמו (אלא כך) אמר משה ילך איש אצל אשתו ותצא ממנה שכבת זרע ביום הג' ויהיו טמאים ונמצא ישראל מקבלים דברי תורה בטומאה מהר סיני אלא אוסיף להם יום שלישי (כדי שלא ילך איש אצל אשתו ולא תצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי) ויהיו טהורים (ונמצאו מקבלין תורה בטהרה מהר סיני). זה אחד מהדברים שעשה משה מדעתו (דין ק"ו) והסכימה דעתו לדעת המקום. שבר את הלוחות והסכימה דעתו לדעת המקום. פי' [מן] אהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום. פי' מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום כיצד אמר מה אם ישראל שלא נתקדשו אלא לפי שעה ולא נזדמנו אלא כדי לקבל עליהם עשרת הדברות מהר סיני אמר לי הקדוש ברוך הוא לך אל העם וקדשתם היום ומחר ואני שאני מזומן לכך בכל יום ויום ובכל שעה ואיני יודע אימתי מדבר עמי או ביום או בלילה על אחת כמה וכמה שאפרוש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום. רבי יהודה בן בתירא אומר לא פירש משה מן האשה אלא שנאמרה לו מפי הגבורה שנאמר (במדבר י"ב:ח') פה אל פה אדבר בו פה אל פה אמרתי לו פרוש מן האשה ופירש. י"א לא פירש משה מן האשה עד שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר (דברים ה':כ"ח) לך אמור להם שובו לכם לאהליכם וכתיב בתריה ואתה פה עמוד עמדי חזר לאחוריו ופירש והסכימה דעתו לדעת המקום. פירש מאהל מועד כיצד אמר ומה אהרן אחי שמשוח בשמן המשחה ומרובה בבגדים ומשתמש בהם בקדושה א"ל הקב"ה (ויקרא ט"ז:ב') דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש אני שאיני מזומן לכך על אחת כמה וכמה שאפרוש מאהל מועד פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום. שבר את הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה משה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות מששת ימי בראשית שנאמר (שמות ל"ב:ט"ז) והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו באותה שעה היו מלאכי השרת קושרין

קטיגור על משה והיו אומרים רבש"ע (תהילים ח':ה'-ו') מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם וגם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים היו מרננים אחריו של משה והיו אומרים מה טיבו של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר (שם סח) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות. נטלן וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה אותו סרחון שסרחו במעשה העגל אמר היאך אני נותן להם את הלוחות מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוח והן אחזו בראש הלוח חזק כחו של משה מכולן שנא' (דברים ל"ד:י"ב) ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל. (נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלוחות שאין בהם ממש אלא אאחוז ואשברם שנאמר (שם ט) ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם). רבי יוסי הגלילי אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה יפה וחסודה ומעשיה נאין הלך אותו שליח וקדשה לאחר שקדשה הלך ומצאה שזינתה תחת אחר מיד היה דן (ק"ו) מעצמו ואמר אם אני נותן לה כתובה מעכשיו נמצא מחייבה מיתה ונפטרוהו מאדוני לעולם כך היה משה הצדיק דן (ק"ו) מעצמו אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלוחות הללו מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה שכך כתוב בהן (שמות כ"ב:י"ט) זובח לאלהים יחרם בלתי להי' לבדו אלא (אאחוז בהן ואשברם וחזרן למוטב שמא יאמרו ישראל היכן הלוחות הראשונות אשר הורדת, אין דברים אלא בדאי. רבי יהודה בן בתירא אומר לא שבר משה את הלוחות אלא שנא' לו מפי הגבורה שנא' (במדבר י"ב:ח') פה אל פה אדבר בו פה אל פה אמרתי לו שבר את הלוחות) וי"א לא שבר משה את הלוחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר (דברים ט':ט"ז) וארא והנה חטאתם להי' אלהיכם אינו אומר וארא אלא שראה שפרח כתב מעליהם. אחרים אומרים לא שבר משה את הלוחות אלא שנא' לו מפי הגבורה שנא' (שם י) ויהיו שם כאשר צוני ה' אינו אומר צוני אלא שנצטוה ושברן. רבי אלעזר בן עזריה אומר לא שבר משה את הלוחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר (שם לד) אשר עשה משה לעיני כל ישראל מה להלן נצטוה ועשה אף כאן נצטוה ועשה. (ר"ע אומר לא שבר משה את הלוחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנא' ואתפוש בשני הלוחות במה אדם תופס במה שיכול לבוראן ר"מ אומר לא שבר משה את הלוחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנא' (שם י) אשר שברת יישר כחך ששברת):

ד יחזקיהו מלך יהודה עשה ד' דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גנז ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום. והסיר את הבמות והמזבחות ([והסכימה דעתו לדעת המקום]) שנאמר (דה"ב לב) יחזקיהו הסיר את במותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלים לאמר לפני מזבח אחד תשתחוו ועליו תקטירו. סתם מי גיחון (והסכימה דעתו לדעת המקום) שנאמר (שם) יחזקיהו סתם [את מוצא מימי] גיחון [העליון] ויישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו:

ה איזהו סייג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה לכיעור א"כ מה ת"ל איש תם וישר אלא מלמד שיצא איוב מהול. אף אדם הראשון יצא מהול שנאמר (בראשית א׳:כ"ז) ויברא אלהים את האדם בצלמו. אף שת יצא מהול שנאמר (שם ה) ויולד בדמותו כצלמו. אף נח יצא מהול שנאמר איש צדיק תמים היה בדורותיו. אף שם יצא מהול שנאמר (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם. אף יעקב יצא מהול שנאמר (שם כה) ויעקב איש תם יושב אהלים. אף יוסף יצא מהול שנאמר (שם לז) אלה תולדות יעקב יוסף והלא אין ראוי לומר [אלא] אלה תולדות יעקב ראובן ומה ת"ל יוסף אלא כשם שיצא יעקב מהול (אף) כך יצא יוסף מהול. אף משה יצא מהול שנא' (שמות ב׳:ב') ותרא אותו כי טוב הוא וכי מה ראתה אמו בו שנאה ומשובח מכל אדם אלא שיצא מהול. אף בלעם הרשע יצא מהול שנאמר (במדבר כ"ד:ד') נאום שומע אמרי אל. [אף שמואל יצא מהול שנאמר (שמואל א ב׳:כ"ו) והנער שמואל הולך וגדול וטוב]. אף דוד יצא מהול שנא' (תהילים ט"ז:א') מכתם לדוד (שמרני אל כי חסיתי בך). אף ירמיה יצא מהול שנא' (ירמיהו א׳:ה') בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך. אף זרובבל יצא מהול שנא' (חגי ב׳:כ"ג) ביום ההוא (אקח את) [נאום ה' צבאות אקחך] זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאום ה' הרי הוא אומר (איוב ל"א:א') ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה מלמד שהחמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בבתולה והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה ישאנה לעצמו (לבנו לאחיו ולקרובו) החמיר איוב על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש על אחת כמה וכמה. ומפני מה החמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בבתולה מפני שאמר איוב שמא אסתכל אני היום ולמחר יבא איש אחר וישאנה ונמצא שאני מסתכל באשת איש:

ו איזהו סייג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומר (ישעיהו מ"ב:י"ג) ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח לא כגבור אחד אלא ככל הגבורים שבעולם.

כיוצא בו (עמוס ג׳:ח׳) אריה שאג מי לא ייירא ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא לא כאריה אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם. כיוצא בו (יחזקאל מ״ג:ב׳) והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו כקול מים רבים זה גבריאל המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני השכינה והלא דברים קל וחומר מה גבריאל שהוא אחד מאלף אלפי אלפים וריבי רבבות שעומדים לפניו קולו הולך מסוף העולם ועד סופו מלך מלכי המלכים הקב״ה שברא את כל העולם כולו ברא העליונים וברא את התחתונים על אחת כמה וכמה. אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע:

ז איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר (משלי ה׳:ח׳) הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה הרחק מעליה דרכך זו אפיקורסים שאומרים לו לאדם אל תלך בין האפיקורסים ואל תכנס לשם שמא תכשל בם ואם אמר בוטח אני בעצמי שאע״פ שאני הולך שם איני נכשל בם שמא תאמר שומע אני את דבריהם וחוזר בי ת"ל (שם ב) כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים: כתיב (שם ט) טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שולחנה אלו רשעים שבזמן שאדם נכנס ביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומלבישין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון הרבה כיון שהיה כאחד מהם כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו ועליהם נאמר (שם ז) עד יפלח חץ כבדו [כמהר] צפור אל פח ולא ידע. ד״א הרחק מעליה דרכך זו זונה שאומרים לו לאדם אל תלך בשוק זה ואל תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה ומשובחת והוא אומר בוטח אני בעצמי שאף על פי שאני הולך לשם איני נכשל בה אמרו לו אע״פ שאתה בוטח בעצמך אל תלך לשם שמא תכשל בה (שהרי אמרו חכמים שלא ירגיל אדם לעבור על פתח זונה) שנא׳ (שם) כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה:

ח איזהו סייג שעשו חכמים לדבריהם שחכמים אומרים קרית שמע של ערבית עד חצות (רבן גמליאל אומר עד קרות הגבר) כיצד אדם בא ממלאכתו אל יאמר אוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואח״כ אקרא קריאת שמע נמצא ישן כל הלילה ואינו קורא אלא אדם בא ממלאכתו בערב ילך לבית הכנסת או לבית המדרש אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה ואם לאו קורא ק״ש ומתפלל וכל העובר על דברי [חכמים] חייב מיתה רב״ג אומר פעמים שאדם קורא אותה [שתי פעמים] בלילה אחת עד שלא יעלה עמוד השחר ואחת משיעלה עמוד השחר ונמצא יוצא בה ידי חובתו של יום ושל לילה (עמדו חכמים והרבו ועשו סייג לדבריהם):

ט [והעמידו תלמידים הרבה] שב"ש אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר וב"ה אומרים לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים:

פרק ג

א רבי עקיבא אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות. הוא היה אומר המכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא למוכה שחין זה סוף שהוא אומר לאמתו. הוא היה אומר החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות:

ב הוא היה אומר הקורע את בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף שיעבוד עבודת כוכבים שכך אומנתו של יצה"ר היום אומר לו קרע את בגדיך ולמחר אומר לו עבוד עבודת כוכבים:

ג הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שתמות ויירשנה או שתמות וישא את אחותה וכל הנותן עיניו באחיו שימות וישא את אשתו סוף קוברין אותו בחייהן עליו הכתוב אומר (קהלת י) חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש:

ד מעשה באדם א' (שעבר על דברי ר"ע) ופרע ראשה של אשה. בשוק ובאתה לפני ר"ע וחייבו ליתן לה ד' מאות זוז א"ל רבי תן לי זמן נתן לו זמן (כיצד) א"ל חבירו אני אתן לך עצה שלא תתן לה אפי' שוה פרוטה א"ל תן לי [א"ל] לך טול שמן בכאיסר ושבור את הצלוחית על פתחה של האשה מה עשתה האשה יצאתה מתוך ביתה ופרעה ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. והעמיד לה עדים ובא לפני ר"ע א"ל לבזויה זו אני אתן ד' מאות זוז ומה על שמן כאיסר לא חסה על כבוד עצמה אלא שיצתה מתוך ביתה ופרעה את ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. א"ל לא אמרת כלום שהחובל בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור ואחרים שחבלו בו חייבין היא שחבלה בעצמה פטורה ואתה שחבלת בה צא ותן לה ת' זוז:

ה רבי דוסתאי ברבי ינאי אומר אם בררת וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך וזרע ברביעה שניה שמא ירד ברד לעולם וילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם נתקיימו בידך (והם כאחת טובים) (ואם שניהם כאחת רעים) שנאמר (קהלת י"א:ו') בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך אם בררת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה שוב לך וזרע ברביעה שלישית שמא יבא שדפון לעולם וישדפו ראשונות

ויתקיימו אחרונות (שנאמר) כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך [וגו']:

ו ר' ישמעאל ברבי יוסי אומר (למוד תורה בזקנותך) אם למדת תורה בילדותך אל תאמר איני לומד בזקנותי אלא למוד תורה כי אינך יודע איזה יכשר אם למדת תורה בשעת העושר אל תשוב לך בשעת העוני. אם למדת תורה בשעת שביעה אל תשוב לך בשעת רעבה. אם למדת תורה בשעת הריוח אל תשוב לך בשעת הדחק. לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה בריוח (שנאמר כי אינך יודע אם שניהם כאחת טובים) שנאמר בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך. ר' עקיבא אומר למדת תורה בילדותך (למוד תורה בזקנותך) אל תאמר איני למד תורה בזקנותי כי אינך יודע איזה יכשר אם שניהם יתקיימו בידך או שניהם כאחת טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך [וגו']. רבי מאיר אומר אם למדת מרב אחד אל תאמר דיי אלא לך אצל חכם ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה שנאמר (משלי ה':ט"ו) שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך חובה הוא לאדם שישמש שלשה תלמידי חכמים כגון ר"א ורבי יהושע ור"ע שנא' (משלי ח':ל"ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי אל תקרי דלתותי אלא דלת דלתותי כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנא' בבקר זרע את זרעך. ר' יהושע אומר שא אשה בילדותך ושא אשה בזקנותך הוליד בנים בילדותך והוליד בנים בזקנותך. אל תאמר איני נושא אשה אלא שא אשה והוליד בנים ובנות והרבה פריה ורביה בעולם כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך:

ז הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא עני אחר ועמד לפניך ערבית תן לו כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנא' בבקר זרע את זרעך:

ח מעשה בחסיד אחד שנתן דינר אחד לעני אחד בשני בצורת הקניטתו אשתו הלך ולן בבית הקברות [בערב ר"ה] ושמע שתי רוחות שמספרות זו עם זו ואומרת חדא לחברתה חברתי בואי ונשוט בעולם ונראה מה פורענות באה לעולם אמרה לה חברתי איני יכולה לצאת מפני שקבורה אני במחצלת של קנים. אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי הלכה ובאתה אצלה אמרה לה חברתי כלום שמעת מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה שמעתי שכל הזורע ברביעה ראשונה ברד מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שנייה של כל העולם ברד לקה אותו ושלו לא לקה. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות ושמע שתי רוחות שמספרות זו את זו ואומרת אחת לחברתה בואי ונשוט בעולם ונראה מה פורענות באה לעולם. אמרה לה חברתי [לא כך אמרתי לך] איני יכולה לצאת

מפני שאני קבורה במחצלת של קנים. אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי הלכה ובאתה אצלה אמרה לה כלום שמעת מאחורי הפרגוד [אמרה לה] שמעתי שכל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך וזרע ברביעה ראשונה בא שדפון לעולם של כל העולם נשדף ושלו לא נשדף. אמרה לו אשתו מפני מה (פורעניות שבא לעולם) של כל העולם לקה ונשדף ושלך לא לקה ולא נשדף. ספר לה כל המעשה. לימים נפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד לבין אמה של [אותה] ריבה אמרה לה לכי [וראך] בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות ושמע אותן שתי רוחות שמספרות זו את זו אמרה לה חברתי בואי ונשוט בעולם ונשמע מה שאומרים אחורי הפרגוד אמרה לה חברתי הניחי לי דברים שבינך לביני כבר נשמעו לבין החיים:

ט מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה בא הרוח וטבע ספינתו בים. ראהו רבי עקיבא ובא לפני ב״ד להעיד על אשתו להנשא עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו האיש ועמד לפניו א״ל את הוא שטבעת בים א״ל הן ומי העלך מן הים א״ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים א״ל מאין אתה יודע א״ל כשירדתי למעמקי מצולה שמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר לזו רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו. באותה שעה פתח רבי עקיבא ואמר ברוך אלהים אלהי ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר (קהלת יא) שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו ועוד כתיב (משלי י) וצדקה תציל ממות:

י מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אשה אחת לפניו אמרה לו רבי פרנסני. אמר לה העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני הנני מתה וארבעה בנים. עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בנימין הצדיק והיה מצטער על המטה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל (מעלה עליו הכתוב) כאילו קיים עולם מלא בנימין הצדיק שקיים אלמנה וארבעה בנים עאכ״ו והוא מצטער בצער חולי זה על המטה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו כ״ב שנה על שנותיו:

פרק ד

א שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. על התורה כיצד הרי הוא אומר (הושע ו) חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות מכאן לעולה שהיא חביבה

מזבחים מפני שהעולה כולה כליל לאישים שנאמר (ויקרא א) והקטיר הכהן את הכל המזבחה ובמקום אחר הוא אומר (ש"א ז) ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה' ותלמוד תורה חביבה לפני המקום מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום שנאמר (משלי ב) אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא. מכאן לחכם שיושב ודורש בקהל שמעלה עליו הכתוב כאילו הקריב חלב ודם לגבי מזבח שני ת"ח שיושבים ועוסקים בתורה ועברה לפניהם כלה או מטה של מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו ממשנתן ואם לאו יעמדו וישנו ויקלסו לכלה וילוו למת:

ב מעשה ברבי יהודה בר' אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה ואחז בידו כדי צרכו והיה משנין בה עד שעברה הכלה מלפניו:

ג שוב מעשה בר' יהודה בר' אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו אמר מהו זה אמרו לו כלה שעברה אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה (שנאמר (בראשית ב) ויבן ה' אלהים את הצלע) הוא נתעסק בכלה אני עאכ"ו. והיכן מצינו שהקב"ה נתעסק בכלה שנא' ויבן ה' אלהים את הצלע שכן קורין בכרכי הים לכלה בנאיתה. מכאן שתקנה הקב"ה לחוה וקשטה ככלה והביאה אצל אדם שנא' ויביאה אל האדם. פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו (שנאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי). פעם אחת נטלה חוה מאדם מכאן ואילך מקדש אדם את בת חבירו:

ד על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת העולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנאמר (דברים יא) (לאהבה את ה' אלהיכם) ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש [וגו'] ונתתי עשב בשדך לבהמתך. ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן שנאמר (שם) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' ועצר את השמים ולא יהיה מטר וכן בחגי (ב) הוא אומר שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מטרם שום אבן אל אבן בהיכל ה' מהיותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה בא אל היקב לחשף חמשים פורה והיתה עשרים מפני מה לא נאמר ביקב עשרים והיו עשרה כשם שנאמר בחטים כי והיו עשרה לפי שיקב סימן טוב יותר מחטים ללמדך שכל זמן שהיין לוקה סימן רע לכל השנה כולה אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע מפני מה אתה עשית לנו כך. השיבן רוח הקודש (שם א) פנה אל הרבה והנה למעט [וגו'] יען ביתי אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו ואם אתם תעסקו בעבודת בהמ"ק אני אברך אתכם כבתחילה שנאמר (שם ב) שימו נא לבבכם [וגו'] מיום כ"ד לתשיעי למן היום אשר יוסד היכל ה' [וגו'] העוד

הזרע במגורה ועד הגפן והתאנה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך הא למדת שאין עבודה שהיא חביבה לפני הקב"ה יותר מעבודת בית המקדש:

ה על גמ"ח כיצד הרי הוא אומר (הושע ו) כי חסד חפצתי ולא זבח. העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד שנאמר (תהלים פט) כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם. פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב [אר"י אוי לנו על זה שהוא חרב] מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמ"ח שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח שכן מצינו בדניאל איש חמודות שהיה מתעסק בגמ"ח ומה הן גמ"ח שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב בבבל והלא כבר נאמר (דברים יב) השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עולותיך. אלא מה הן גמ"ח שהיה מתעסק בהן היה מתקן את הכלה ומשמחה ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל ג' פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת ברצון שנאמר (דניאל ו) ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתיה וכוין פתיחן ליה בעיליתה נגד ירושלם וזימנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה. וכשבא אספסיינוס להחריב את ירושלים אמר להם שוטים מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחת ואלך [לי] מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בהמ"ק וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו והרגנום כך נצא עליו ונהרגהו. היו לאספסיינוס אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי מאוהבי קיסר הוא. [וכך היה מזכיר לאנשי ירושלים] וכיון שאמר [להם] רבי יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלשה ולא קבלו ממנו שלח וקרא לתלמידיו לר' אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאוני מכאן עשו לי ארון ואישן בתוכו ר' אליעזר אחז בראשו ר' יהושע אחז (ברגליו והיו מוליכין אותו עד שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה אמרו להן מת הוא וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים אמרו להן אם מת הוא הוציאוהו) והוציאוהו (והיו מוליכין אותו עד שקיעת החמה) עד שהגיעו

אצל אספסיינוס פתחו הארון ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא ריב"ז שאל מה אתן לך א"ל איני מבקש ממך אלא יבנה אלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה ואעשה בה כל מצות [האמורות בתורה] א"ל לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. א"ל רצונך שאומר לפניך דבר אחד א"ל אמור. א"ל הרי את עומד במלכות. מניין אתה יודע. א"ל כך מסור לנו שאין בהמ"ק נמסר ביד הדיוט אלא ביד המלך שנאמר (ישעיה י) ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול. אמרו לא היה (יום אחד שנים) שלשה ימים עד שבא אליו דיופלא מעירו שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זירים ותיפ"א כנגד החומה של ירושלים הביאו לו נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן על החומה עד שפורץ בו פירצה הביאו ראש חזיר ונתנו לתוך קשת של זירים והיה משליך אותו כלפי איברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד (כנגד מקום) שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר (ש"א ד) והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלהים. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בהמ"ק באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין ואומר (זכריה יא) פתח לבנון דלתיך [זה בהמ"ק] ותאכל אש בארזיך אלו כהנים (גדולים) שהיו במקדש שהיו [נוטלים] מפתחותן בידן וזורקין כלפי מעלה ואומרים לפני הקב"ה רבש"ע הילך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברין נאמנין לעשות מלאכת המלך ולאכול משלחן המלך. אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים היו בוכין וצועקין וסופדין ואומרים (שם) הילל ברוש כי נפל ארז אשר אדירים שודדו [הילל בראש כי נפל ארז זה בית המקדש אשר אדירים שודדו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים] הילילו אלוני בשן זה משה אהרן ומרים כי ירד יער הבציר זה קודש הקדשים קול יללת הרועים כי [שדדה] אדרתם זה דוד ושלמה בנו קול שאגת כפירים כי שודד גאון הירדן זה אליהו ואלישע:

[1] בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה אלו הן בקול בנעימה ובמראה. כיצד מלמד ששינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה שאלמלא (לא) שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות הרבה בעולם כיון שאדם יוצא מתוך ביתו [יבא אחר] ויכבש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה קולו של זה אינו דומה לקולו של זה. בנעימה כיצד [מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה] שאלמלא שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה היו מתקנאין זה בזה לפיכך שינה הקב"ה נעימות בני אדם של זה מזה נעימה של זה אינו דומה לזה ושל זה אינו דומה לזה. במראה כיצד מלמד ששינה הקב"ה מראה בני אדם זה מזה שאלמלא (לא) שינה הקב"ה מראה פנים

זה מזה לא היו בנות ישראל מכירות את בעליהן ואין הזכרים מכירין את נשותיהן לפיכך שינה הקב"ה את מראה פנים זה מזה:

פרק ה

א אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם כדי שיהיה שכרכם כפול לעתיד לבא:

ב אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים שהיו שונין בדבריו והיו שונים לתלמידים ותלמידים לתלמידיהם עמדו ודקדקו אחריהן ואמרו מה ראו אבותינו לומר [דבר זה] אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית אלא אילו היו יודעין אבותינו שיש עולם [אחר] ויש תחיית המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות צדוקין וביתוסין צדוקים על שום צדוק ביתוסין על שום ביתוס. והיו משתמשין בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם שלא היתה דעתן גסה עליהם אלא צדוקים אומרים מסורת הוא ביד פרושים שהן מצערין עצמן בעוה"ז ובעוה"ב אין להם כלום:

פרק ו

א [יוסי בן יועזר אומר] יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד מלמד שיהיה ביתו של אדם מזומן לחכמים ותלמידים ותלמידי תלמידיהם כאדם שאומר לחבירו הריני משמר לך במקום פלוני. דבר אחר יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך לומר לך [שנה לי] אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרהו מיד. ואל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על ספסל אלא ישב לפניך על הארץ וכל דבר ודבר שיצא מפיך יקבלהו עליו באימה ביראה ברתת ובזיע:

ב והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גבי המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו עליך באימה ביראה ברתת ובזיע כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ביראה ברתת ובזיע. דבר אחר הוי מתאבק בעפר רגליהם זה רבי אליעזר ושותה בצמא את דבריהם זה רבי עקיבא. מה היה תחלתו של רבי עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לא המים שתדיר [נופלים] עליה בכל יום אמרו [לו] עקיבא אי אתה

קורא אבנים שחקו מים. מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשה כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם. מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות א"ל רבי למדני תורה אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח כתב לו אלף בית ולמדה (אלף תיו ולמדה תורת כהנים ולמדה). היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה הלך וישב לפני רבי אליעזר ולפני ר' יהושע אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה כיון שאמר לו הלכה אחת הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר (אלף זו למה נכתבה בית זו למה נכתבה) דבר זה למה נאמר חזר ושאלן והעמידן בדברים. רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה לסתת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר והיה מכה ממנו צרורות דקות ובאו בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי אני עוקר ומטילו בתוך הירדן אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן ואמר לו אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם רבי עקיבא לרבי אליעזר ורבי יהושע. אמר לו רבי טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר (איוב כח) מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור דברים המסותרים מבני אדם הוציאם רבי עקיבא לאורה. בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה עמדו עליו שכניו ואמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר אמר להם הרבה ספוקים אני מסתפק בהן אחד שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני יכול לישן [בהם] עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומר להם מפני מה לא למדתם [והם אמרו מפני] שעניים היינו אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביתר ומדולדל היה [והם אמרו מפני טפינו אומרים להם והלא רבי עקיבא] היו לו בנים ובנות (אלא אומרים להם מפני) שזכתה רחל אשתו. בן מ' שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה לימד תורה ברבים אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדמין ובעיר של זהב אמרו לו תלמידיו רבי ביישתנו ממה שעשית לה אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה:

ג מה היה תחלתו של רבי אליעזר בן [הורקנוס. בן] עשרים ושתים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת [אמר אלך ואלמוד] תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי אמר לו אביו הורקנוס אי אתה טועם עד שתחרוש מלא מענה השכים וחרש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה הלך וסעד אצל חמיו וי"א לא טעם כלום מו' שעות של ערב שבת עד שש

שעות של מוצאי שבת כשהוא הולך בדרך ראה אבן שדימה ונטלה ונתנה לתוך פיו וי״א גללי הבקר היה הלך ולן באכסניא שלו הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבי יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום שתק שוב א״ל ושתק. שלח וקרא לאכסניא שלו א״ל כלום סעד אליעזר אצלכם אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי היה סועד אמר להם [אף אני] אמרתי שמא אצלכם היה סועד ביני וביניכם אבדנו את רבי אליעזר מן האמצע. א״ל כשם שיצא לך ריח רע מפיך כך יצא לך שם טוב בתורה שמע עליו הורקנוס אביו שהיה לומד תורה אצל רבן יוחנן בן זכאי אמר אלך (ואדיר) אליעזר בני מנכסי אמרו אותו היום רבן יוחנן בן זכאי יושב ודורש בירושלים וכל גדולי ישראל יושבין לפניו. שמע עליו שבא הושיב לו שומרין אמר להם אם בא לישב אל תניחוהו הוא בא לישב ולא הניחוהו. היה מדלג ועולה [והולך] עד שהגיע אצל בן ציצית הכסת ואצל נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע היה יושב ביניהם ומרתת. אמרו אותו היום נתן עיניו רבן יוחנן בן זכאי ברבי אליעזר ואמר לו פתח [ודרש] א״ל איני יכול לפתוח דחק עליו ודחקוהו התלמידים עמד ([ופתח]) ודרש בדברים שלא שמעתן אזן מעולם. כל דבר ודבר שיצא מפיו עמד רבן יוחנן בן זכאי ([על רגליו]) ונשקו על ראשו (ואמר לו ר׳ אליעזר רבי אמת למדתני). עד שלא הגיע [זמן] לצאת עמד הורקנוס אביו על רגליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא להדיר אליעזר בני מנכסי עכשיו כל נכסי יהיו נתונין לאליעזר בני וכל אחיו פטורין [ואין להם בהן כלום]. ולמה נקרא שמו ציצית הכסת שהיה מוסב על מטה של כסף בראש כל גדולי ישראל. אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מטתה מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב ודינר צורי של דינר זהב היה יוצא לה מע״ש לע״ש לציקי קדירה ושומרת יבם היתה. ולמה נקרא שמו נקדימון בן גוריון מפני שנקדה לו חמה בעבורו פעם אחת עלו ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך אצל שר אחד וא״ל הלויני שתים עשרה עינות מים מכאן ועד יום פלוני אם איני נותן לך שתים עשרה מעיינות מים אני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן. כיון שהגיע זמן שלח לו שגר לי שתים עשרה מעיינות מים או שתים עשרה ככר כסף א״ל עדיין שהות ביום. לגלג עליו אותו השר ואמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו ירדו גשמים. נכנס אותו השר לבית המרחץ שמח. ונקדימון בן גוריון לבית המדרש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבש״ע גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי כדי שיהיה מים לעולי הרגל. מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעיינות מים והותירו. שלח לאותו השר שגר לי דמי מים יתירים שיש לי בידך. א״ל כבר שקעה חמה

ומים ברשותי ירדו. חזר ונכנס לבית המדרש ונתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבש"ע עשה לי נס באחרונה כבראשונה. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה. (ופגעו זה בזה וא"ל יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך). ולמה נקרא שמו כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו רעב ככלב היה יוצא מביתו שבע. וכשבא אספסיינוס קיסר להחריב את ירושלים בקשו קנאים לשרוף כל הטוב ההוא באש. אמר להם כלבא שבוע מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם מבקשים כל הטוב הזה לשרוף באש. המתינו לי עד שאכנס ואראה מה יש לי בתוך הבית. הלך ומצא שיש לו מזון עשרים ושתים שנה סעודה לכל אחד ואחד מירושלם. מיד צוה גדשו וברורו וטחנו ורקדו ולשו ואפו והתקין מזון כ"ב שנה לכל אחד ואחד מירושלים ולא השגיחו עליו. מה היו אנשי ירושלים עושין היו מביאין העגלים וגוררים אותם במגרים וטוחים אותם בטיט. ועוד עשו אנשי ירושלם שולקין את התבן ואוכלין אותם וכל אחד ואחד מישראל שרוי נגד חומותיה של ירושלים. אמר מי יתן לי חמש תמרים וארד ואטול חמשה ראשים. נתנו לו חמשה תמרים ירד ונטל חמשה ראשים מאנשי אספסיינוס. הציץ אספסיינוס בצואתן וראה שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומה אלו שאין אוכלין אלא תבן כך הורגין בהן אילו היו אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם:

פרק ז

א יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרווחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרווחה לדרום ולמזרח ולמערב ולצפון כגון (שעשה) איוב שעשה ארבעה פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ארבעה פתחים לביתו. כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית. הבא מן הצפון יכנס כדרכו הבא מן הדרום יכנס כדרכו וכן לכל רוח לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו: ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו [עניים] משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותין בתוך ביתו של איוב. וכשנפגשו זה בזה אמר אחד לחברו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב וכשבא עליו ההוא פורעניות גדול אמר לפני הקב"ה רבש"ע לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים שנאמר (איוב ל"א:י"ז) ואוכל פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר (שם) ומגז כבשי יתחמם. אעפ"כ א"ל הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת [לחצי שיעור] של אברהם אתה

יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך את שדרכו לאכול פת חטים האכילתו פת חטים את שדרכו לאכול בשר האכילתו בשר את שדרכו לשתות יין השקיתו יין אבל אברהם לא עשה כן אלא יושב ומהדר בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חטין האכילהו פת חטין את שאין דרכו לאכול בשר האכילהו בשר ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר (בראשית כ״א:ל״ג) ויטע אשל בבאר שבע:

ב למוד בני ביתך ענוה שבזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין כשבא עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש בכאן יאמרו לו הן בא והכנס עד שלא נכנס ושלחן [היה ערוך] לפניו נכנס ואכל ושתה וברך לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה. ובזמן שאדם ענוותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא וגוערים בו והוציאו בנזיפה. ד״א למוד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין והלך לו למדינת הים ואמר מודה אני לפניך ה׳ אלהי שאשתי אינה עושה מריבה אצל אחרים לבו אין מתפחד עליו ודעתו מיושבת במקומו עד שעה שיחזור. ובזמן שאין אדם ענוותן ובני ביתו קפדנין והלך לו למדינת הים ואומר יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי שאין אשתי עושה מריבה אצל אחרים ובני אל יעשו מריבה לבו מתפחד עליו ודעתו אינה מיושבת עד שיחזור: ואל תרבה שיחה עם האשה ואפילו היא אשתו ואין צריך לומר באשת חברו שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם:

ג (דבר אחר) אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לו מפני שבוזה את עצמו (ובוזה את אשתו) ובוזה את חברו ואשתו שהיתה נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לביני הלך ושחן לאשתו ונמצא אותו האיש בוזה את עצמו ואת אשתו ואת חבירו:

פרק ח

א יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות. עשה לך רב כיצד מלמד שיעשה לו את רבו קבע

וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמר לו במשנה טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמר לו בהלכות טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמר לו בהגדה נמצא האדם ההוא [יושב במקומו] ומלא טוב וברכה:

ב היה רבי מאיר אומר הלומד תורה מרב אחד למה הוא דומה לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים [ובמקצתה זיתים ובמקצתה אילנות ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה ובזמן שלומד מב' ג' דומה למי שיש לו שדות הרבה אחת זרע חטין ואחת זרע שעורים] ונטע אחת זיתים ואחת אילנות ונמצא אדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טוב וברכה:

ג וקנה לך חבר כיצד מלמד שיקנה האדם חבר לעצמו שיאכל עמו וישתה עמו ויקרא עמו וישנה עמו ויישן עמו ויגלה לו כל סתריו סתר תורה וסתר דרך ארץ שכשיושבין ועוסקין בתורה וטעה א' מהם הלכה או ראש הפרק או שיאמר על טמא טהור או על טהור טמא [ועל אסור מותר ועל מותר אסור חבירו מחזירו. ומניין] שכשחבירו מחזירו וקורא עמו שיש להם שכר טוב בעמלן שנא' (קהלת י) טובים השנים מן הא' אשר יש להם שכר טוב בעמלם:

ד שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם הקב"ה כאילו נעשים אגודה אחת לפניו שנאמר (עמוס ט':ו') הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו) הא למדת שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם כאילו נעשו אגודה אחת לפני הקב"ה:

ה שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכרם מתקבל במרום שנאמר (מלאכי ג':ט"ז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה'. אלו הן יראי ה' אלו שגוזרים גזרה ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים והספיק הקב"ה בידיהם והולכין ועושין מייד. ואלו הן ולחושבי שמו אלו שמחשבין בלבם ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים ולא הספיק הקב"ה בידיהם ובא מלאך וחבטן בקרקע:

ו יחיד יושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום שנאמר (איכה ג':כ"ח) ישב בדד וידום כי נטל עליו. משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה לו בן קטן הניחו ויצא לשוק עמד ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב והוגה בה כיון שבא אביו מן השוק אמר ראו בני קטן שהנחתיו ויצאתי לשוק מה עשה מעצמו למד ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב ולומד בה. הא למדת שאף יחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום:

ז והוי דן את כל האדם לכף זכות. מעשה בריבה אחת שנשבית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה נכנס אחד מהם לקובה של זונות כשיצא אמר לחברו במה חשדתני אמר שמא לידע בכמה דמים היא מהורהנת. א"ל העבודה כך היה. א"ל כשם שדנתני לכף זכות כך הקב"ה ידין אותך לכף זכות:

ח שוב מעשה בריבה אחת שנשבית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה ונתפס א' מהם לשום לסטוס וחבשוהו בבית האסורין בכל יום ויום היתה אשתו מביאה לו לחם ומים יום אחד אמר לה לכי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית אסורין [(מפני הזנות) הוא יושב (ושוחק) בביתו ואינו משגיח על הריבה. אמרה לו לא דייך שאתה חבוש בבית האסורים אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים] לא הלכה (אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים) אמר לה בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה ואמרה לו. מה עשה אותו האיש הלך והביא כסף וזהב ובני אדם עמו והוציאו את שניהם. כשיצא אמר להם תנו לי ריבה זו שתישן עמי בבגדיה על המטה. לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוה והטבילום אמר לטובליהם לטבילה שלי במה חשדתוני. אמרו לו אמרנו כל אותן ימים שהיה חבוש בבית האסורין היה רעב וצמא ועכשיו יצא לאויר העולם וחם בשרך עליך ושמא ראית קרי. א"ל לטבילה של ריבה זו במה חשדתוה. אמרו לו שכל אותן הימים שהיתה שרויה בין העובדי כוכבים היתה אוכלת משלהם ושותה משלהם עכשיו אמרת הטבילוה כדי שתטהר. אמר להם העבודה כך היה ואתם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם לכף זכות. כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן היו חסידות אמרו גמליו של אברהם אבינו לא נכנסו לבית שיש בו עבודת כוכבים שנאמר (בראשית כ"ד:ל"א) ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים [ואנכי פניתי הבית מתרפים ומת"ל ומקום לגמלים] מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפנו כל העבודת כוכבים מפניהם. מעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא שגנבוהו לסטים וחבשו את החמור בחצר והניחו לו תבן ושעורין ומים ולא היה אוכל ושותה. אמרו למה אנו מניחין אותו שימות ויבאיש לנו את החצר עמדו ופתחו לה את הדלת והוציאוה והיתה מושכת והולכת עד שהגיעה אצל ר' חנינא בן דוסא כיון שהגיעה אצלו שמע בנו קולה א"ל אבא דומה קולה לקול בהמתנו א"ל בני פתח לה את הדלת שכבר מתה ברעב עמד ופתח לה הדלת והניח לה תבן ושעורים ומים והיתה אוכלת ושותה. לפיכך אמרו כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן חסידות כמותן:

פרק ט

א (יהושע בן פרחיה ו) נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות. הרחק משכן רע אחד שכן שבבית ואחד שכן שבחוץ ואחד שכן שבשדה. (מלמד) שאין הנגעים באין [אלא על ביתו של רשע שנאמר (משלי ה׳:כ״ב) עוונותיו ילכדונו את הרשע מלמד שאין הנגעים באים] אלא בעונו של רשע. עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק [כיצד] כתלו שבין רשע לבין צדיק נראה נגע בביתו של רשע בכתלו [שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כתלו] של צדיק בעונו של רשע. (רבי ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה אומר) אוי לרשע אוי לשכינו (עונותיו של רשע גרמו לסתור כתלו של צדיק):

ב עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב״ה ולא נענשו אלא על לשון הרע ([שהוא אחד מהם]) ואלו הן אחד על הים ואחד בתחלת המן ואחד בסוף המן ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו האחרון אחד במרה ואחד ברפידים ואחד בחורב וא׳ [בעגל ואחד] במרגלים. זה של מרגלים קשה מכולם שנאמר (במדבר יד) וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי. כיוצא בו (שם) וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה׳ והלא דברים ק״ו ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים ולא בשת בקש הקב״ה עלבונה מן המרגלים המדבר דברים כנגד חבירו ומבייש אותו על אכ״ו שיבקש הקב״ה עלבונו. ר״ש אומר על מספרי לשון הרע נגעים באים עליו שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשון הרע במשה ובא עליהם את הפורענות שנאמר (שם יב) ותדבר מרים ואהרן במשה [למה הקדים הכתוב מרים לאהרן. מלמד שהלכה] צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא מתוך שעמדו שניהם ודברו בצדיק בא עליהם את הפורענות שנאמר (שם) ויחר אף ה׳ בם וילך מה ת״ל וילך מלמד שנסתלק מאהרן ודבק במרים מפני שלא היה אהרן עסקן בדברים אבל מרים שהיתה עוסקת בדברים (מיד) נענשה יותר. מרים אמרה אלי היה דבור ולא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר אלי היה דבור ולא פירשתי מאצל אשתי ואף אבותינו הראשונים היה דבור עליהם ולא פרשו מאצל נשותיהן אבל הוא מפני שדעתו גסה עליו פירש הוא מאצל אשתו. ולא היו דנין אותו בפניו אלא שלא בפניו ולא היו דנין אותו בודאי אלא בספק ספק שדעתו גסה עליו ספק שאין דעתו גסה עליו. והרי דברים ק״ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה [ולא דברה אלא בהחבא] ולא דברה אלא שלא בפניו של משה נענשה אדם הדיוט המדבר דברים בפני חבירו ומביישו עאכ״ו שיהא עונשו מרובה. באותה שעה א״ל אהרן למשה משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרעת זו על מרים נתונה אינה נתונה אלא על בשרו

של אבא עמרם. אמשול לך משל למה הדבר דומה לאחד שנתן גחלת בתוך ידו אע"פ שהופכה ממקום למקום מ"מ בשרו נכוית שנאמר אל נא תהי כמת באותה שעה התחיל אהרן לפייס במשה א"ל משה אחי כלום עשינו רעה עם אחד בעולם א"ל לאו ומה עם אחד בעולם לא עשינו רעה אתה שאחינו אתה האיך נעשה רעה עמך אבל מה אעשה שגגה היא בינותינו ברית שבינינו לבינך (מפני שהברית כרותה לאהרן ולבניו) שנא' (עמוס א':ט') ולא זכרו ברית אחים באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה ואמר איני זז מכאן עד שתתרפא מרים אחותי שנאמר (במדבר י"ב:י"ג) אל נא רפא נא לה. באותה שעה א"ל הקב"ה למשה אילו מלך נזף בה אילו אביה נזף בה כראוי היה לה שתכלם שבעת ימים אני שאני מלך מלכי המלכים עאכ"ו לא דין הוא שתכלם ארבעה עשר יום אלא למענך מחול לה שנא' (שם) ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה וגו'. (שם) והאיש משה ענו מאד יכול שהיה ענו ולא נאה ומשובח ת"ל (שמות מ':י"ט) ויפרוש את האהל על המשכן מה משכן י' אמות אף משה י' אמות קומתו. יכול שהיה ענו כמלאכי השרת ת"ל מכל האדם מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת יכול שהיה ענו כדורות הראשונים ת"ל על פני האדמה מדורו אמרו ולא מדורות הראשונים. ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם לח יבש בעל פוליפוס והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם:

ג ר"ש בן אלעזר אומר אף על מספרי להר"ר נגעים באין שכן מצינו בגחזי שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר (מלכים ב ה':כ"ז) וצרעת נעמן תדבק בך [וגו'] ויצא מלפניו מצורע כשלג. הוא היה אומר על גס הרוח נגעים באין עליו שכן מצינו בעוזיהו שנאמר (ד"ה ב כו) ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל מעל בה' [אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת ויבוא אחריו] עזריהו הכהן ועמו כהנים להי' שמונים בני חיל ויעמדו על עוזיהו המלך ויאמרו לו לא לך עוזיהו להקטיר להי' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטיר צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מהי' אלהים ויזעף עוזיהו ובידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו. באותה שעה נבקע היכל אילך ואילך שנים עשר מיל על שנים עשר מיל והיו הכהנים מבוהלים לצאת וגם הוא נבהל לצאת כי נגעו ה' ויהי מצורע עד יום מותו וישב בית החפשית מצורע כי נגזר מבית ה' ויותם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ:

ד ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע שכן מצינו ביהושפט שנתחבר באחאב ועלה עמו רמות גלעד ויצא עליו קצף (מאת) ה' שוב נתחבר לאחזיה [ויעשו אניות בעציון גבר ופרץ ה' את מעשיו שנא'] (דברי הימים ב כ':ל"ז) בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות. וכן מצינו באמנון שנתחבר עם

יונדב ויעץ לו עצה רעה שנא' (שמואל ב י"ג:ג') ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד חכם לרע. דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה:

ה ואל תתייאש מן הפורענות כיצד. מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום [ויאמר אוי לי שמא יבא עלי פורענות היום ושמא למחר ונמצא מתפחד בכל יום] שנאמר כן באיוב (איוב ג) פחד פחדתי:

ו דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד. בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח אל יאמר בשביל שזכיתי נתן לי המקום מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא לי לפניו אלא זכות אחד בלבד נתן לי מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני לעולם הבא:

פרק י

א יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. וכשיהיו בעלי דינין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין:

ב אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כיצד מלמד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל ברוחך להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו [דבר זה ומאיזה ענין היה להם דין זה אומר הלכה שאל להם תחלה עיקר הדין והלכה בזמן] ששאלוני ובזמן ששני בעלי דינין באין לפניך לדין אחד עני ואי עשיר אל תאמר היאך אזכה את העני ואחייב את העשיר והיאך (אזכה את העשיר ואחייב את העני ואם אחייב את העני נמצא עני אויבי ואם אזכה את העני נמצא העשיר אויבי ואל תאמר היאך) אטול ממונו של זה ואתן לזה והתורה אמרה (דברים א) לא תכירו פנים במשפט (היה רבי מאיר אומר מה תלמוד לומר) כקטן כגדול תשמעון שלא יהא אדם אחד עומד ואחד יושב אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך. (א"ר יהודה שמעתי שאם רצו להושיב שניהם כאחד מושיבין ואין זה אסור. אי זה אסור שלא יהא אחד יושב ואחד עומד [אלא מה ת"ל כקטן כגדול] יהא עליך דיו קטן כדין גדול [דין] של פרוטה כדין של מאה מנה:

ג (הוא היה אומר כל מי שיאמר לי קודם שאכנס לגדולה זו הכנס רוצה אני [שארד עמו עד לחייו עכשיו שנכנסתי כל מי שיאמר לי רד הימנה רוצה אני] שאפיל עליו קומקומוס של חמין שהגדולה קשה היא להעלותה וכשם שקשה היא להעלותה כך קשה להורידה שכן מצינו בשאול בשעה שאמר לו עמוד במלכות היה מתחבא שנאמר (שמואל א י)

ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים ובשעה שאמר ליה רד הימנה היה מחזיר אחרי דוד להרגו):

ד שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים מתוך שאתה חוקרן (הוי זהיר בדבריך) שמא מתוך דבריך ישמעו השומעין ויוסיפו עליך שקר מפני הרמאין:

ה יהא עליך דין קטן כדין גדול דין של פרוטה כדין של מאה מנה:

ו הוא היה אומר כל מי שיאמר לי קודם שאכנס לגדולה זו הכנס רוצה אני שארד עמו עד לחייו. עכשיו שנכנסתי כל מי שיאמר לירד הימנה רוצה אני שאפיל עליו קומקומוס של חמין. שהגדולה קשה היא להעלותה וכשם שקשה היא להעלותה כך קשה להורידה. שכן מצינו בשאול בשעה שאמר לו עמוד במלכות היה מתחבא שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א' י' כ"ב) ובשעה שאמרו לו רד הימנה היה מחזיר אחרי דוד להרגו:

ז שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים. מתוך שאתה חוקרן הוי זהיר בדבריך שמא מתוך דבריך ישמעו השומעין ויוסיפו עליך שקר מפני הרמאין:

פרק יא

א שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתוודע לרשות. אהוב את המלאכה כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את המלאכה ואל יהיה שונא את המלאכה כשם שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנא' (שמות כ':ט'-י') ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך. ר"ע אומר עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה ועתים שאין אדם עושה מלאכה ומתחייב מיתה לשמים. כיצד ישב אדם כל השבוע ולא עשה מלאכה ולע"ש אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש בתוך ביתו ונטל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בבנין בית המקדש אע"פ שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונטל מהם ואכל מתנצל מן המיתה. רבי דוסתאי אומר מניין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבעה הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מה שיאכל הלך ונפל בין הגייסות ותפשוהו ואחזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת כל זאת שלא עשה כל ששה. ר"ש בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנא' (בראשית ב':ט"ו) ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה והדר מכל עץ הגן אכול תאכל. ר"ט אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר (שמות כ"ה:ח') ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם רבי יהודה בן בתירא אומר מי שאין לו

מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ומה תלמוד לומר ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו חצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן ר' [טרפון] אומר (אין אדם מת) אלא מתוך הבטלה (שנאמר (בראשית מ"ט:ל"ג) ויגוע ויאסף אל עמיו [רבי יוסי הגלילי אומר] הרי שנכפה ונפל על אומן שלו ומת הא אינו מת אלא מתוך הבטלה) היה עומד על ראש הגג [ועל ראש הבירה ועל ראש הבניין] [(ועל שפת הנהר)] ונפל ומת אינו מת אלא מתוך הבטלה. (שכן) שמענו לאנשים ולנשים מניין שנא' (שמות ל"ו:ו') איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש לטפלים מניין שנאמר (שם) ויכלא העם מהביא. א"ר נתן בשעה שנתעסק משה במלאכת המשכן לא רצה ליטול עצה מנשיאי ישראל והיו נשיאי ישראל יושבין ושותקין ואומרים עכשיו יצטרך לנו משה. כיון ששמעו שהעבירו קול במחנה שנאמר והמלאכה היתה דים אמרו אוי לנו שלא היה לנו שותפות במלאכת המשכן עמדו והוסיפו דבר גדול מעצמם שנא' (שמות ל"ה:כ"ז) והנשיאים הביאו את אבני השהם:

ב ושנא את הרבנות כיצד מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו. אבל אחרים יניחו לו שנאמר (משלי כ"ז:ב') יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך. אמר רבי עקיבא כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה לנבלה מושלכת בדרך כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך שנא (שם ל) אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה [(א"ל בן עזאי דרשהו מעניינו)] אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה ואוכל תמרים חרובים ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר על פתח של חכמים כל עובר ושב אומר שמא שוטה הוא זה לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו. (רבי יוסי אומר רד מטה למעלה ומעלה למטה) כל המגביה עצמו על דברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו על דברי תורה סוף שמגביהין אותו:

ג ואל תתוודע לרשות כיצד מלמד שלא יצא לו לאדם שם ברשות כיון שיצא לו שם ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורגים אותו ונוטלין הימנו כל ממונו. כיצד היה חבירו בשוק ואומר הקב"ה יברכהו לפלוני היום יצא מתוך . ביתו מאה שוורים מאה רחלים ומאה עזים ושמע הימנו סרדיוט אחד והלך ואמר לשר הלך והקיף את כל ביתו ונטל ממנו כל ממונו עליו הכתוב אומר (משלי כ"ז:י"ד) מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו. דבר אחר (אל תתוודע לרשות) היה חברו יושב בשוק ואמר הקב"ה יתננו לפלוני אותו היום הכניס לתוך ביתו כמה כורין של חטים כמה כורין של שעורים שמעו ממנו לסטים ובאו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום עליו הכתוב

אומר מברך רעהו בקול גדול וגו׳. דבר אחר אל תתוודע לרשות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המשנה מפני שגוזלין לישראל:

ד דבר אחר אל יכוין אדם ליטול את הרשות אע״פ שבראשונה פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח הקשה לו:

ה אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים ואף התלמידים הבאים אחריכם שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים. איזהו מים הרעים הוי אומר (תהילים ק״ו:ל״ה) ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם דבר אחר מים הרעים כמשמעו. וי״א שמא יגלו לעבודה קשה:

פרק יב

א הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו [אוהב את הבריות] ומקרבן לתורה. הוא היה אומר נגד שמא אבד שמיה ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב ודאישתמש בתגא חלף:

ב הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני אם לא עכשיו אימתי:

ג אוהב שלום כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן אוהב שלום בין כל אחד ואחד שנא׳ (מלאכי ב) תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (ר״מ אומר מה ת״ל ורבים השיב מעון) כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע בו באדם רשע ונתן לו שלום למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אוי לי היאך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום נמצא אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישב אצל אחד מהם אמר לו בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו אומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. והולך אהרן ויושב אצל האחר וא״ל בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר אוי לי היאך אשא את עיניו ואראה את חברי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכשנפגשו זה בזה גפפו ונשקו זה לזה לכך נאמר (במדבר כ) ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד (ד״א) מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום [(אנשים ונשים)] מפני שדן אהרן דין אמת לאמיתו מניין לא אמר לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת לכך נאמר ויבכו אותו כל

בית ישראל. אבל משה שמוכיחן בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה. ועוד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם אהרן (אהרן) שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם שהיה משים שלום בין איש לאשתו ומזדווגין זה עם זה והיו קורין שם הילוד על שמו. וי״א לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל שכל מי שרואה משה רבינו שיושב ובוכה מי לא יבכה. (ויש אומרים) מי שרואה אלעזר ופינחס שהם שני כהנים גדולים שעומדים ובוכים מי לא יבכה.

ה באותה שעה בקש משה למות כמיתת אהרן מפני שראה מטתו מוצעת בכבוד גדול וכתות כתות של מלאכי השרת סופדות אותו וכי בינו לבין אדם שאל והלא בינו לבין עצמו שאל ושמע הקב״ה לחישתו שנא׳ (דברים לב) ומות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמיך כאשר מת אהרן אחיך בהר ההר הא למדת שבקש למות כמיתתו של אהרן. באותה שעה א״ל למלאך המות לך הבא לי נשמתו של משה. הלך מלאך המות ועמד לפניו א״ל משה תן לי נשמתך גער בו [א״ל במקום שאני יושב אין נותנין לך רשות לעמוד ואתה אמרת תן לי נשמתך גער בו] והוציאו בנזיפה. עד שא״ל הקב״ה למשה משה דייך העולם הזה שהרי העולם הבא שמור לך מששת ימי בראשית שנאמר (שמות לג) ויאמר ה׳ הנה מקום אתי ונצבת על הצור. נטלה הקב״ה נשמתו של משה וגנזה תחת כסא הכבוד (שנאמר (ש״א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים). כשנטלה לא נטלה אלא בנשיקה שנאמר (דברים לד) על פי ה׳. לא נשמתו של משה בלבד גנוזה תחת כסא הכבוד אלא נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. יכול אף של רשעים כן ת״ל (ש״א כה) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע [(משל למה״ד) לאחד שנטל את האבן ונתנו בתוך הקלע] אע״פ שזורק ממקום למקום אינו יודע על מה שתסמוך אף כן נשמתן של רשעים זוממות והולכות ושוטפות בעולם ואינן יודעות על מה שיסמכו. שוב א״ל הקב״ה למלאך המות לך והבא לי נשמתו של משה הלך למקומו בקשו ולא מצאו הלך אצל הים הגדול א״ל משה בא לכאן א״ל מיום שעברו ישראל בתוכי שוב לא ראיתיו הלך אצל הרים וגבעות וא״ל משה בא לכאן [אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה בהר סיני שוב לא ראינוהו הלך אצל שאול ואבדון אמר להם משה בא לכאן אמרו לו שמו שמענו ואותו לא ראינו הלך אצל מלאכי השרת א״ל משה בא לכאן] א״ל אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו אלהים גנזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת שנאמר (איוב כח) והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה. אף יהושע היה יושב ומצטער

על משה [שלא ידע היכן הוא] עד שאמר לו הקב"ה יהושע למה אתה מצטער על משה משה עבדי מת:

ו רודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד (כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד שנאמר (תהלים לד) סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו: ר' שמעון בן אלעזר אומר) אם יושב אדם במקומו ושותק היאך רודף שלום בישראל בין כל א' וא' [אלא יצא ממקומו ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל] שנאמר (שם) בקש שלום ורדפהו. הא כיצד בקשהו ממקומך רדפהו למקום אחר אף הקב"ה עשה שלום במרום ואיזה שלום עשה הקב"ה במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה אוריאל עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושים כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד כיון שקרא אחד הם באו לפניו ומשגרו לכל מקום שירצה ומנין שיראים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם שבשעה שפותחין את פיהם ואומרים שיר זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני. לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחבירו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול ממך. וי"א כתות כתות הן כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני שנאמר (ישעיה ו) וקרא זה אל זה ואמר:

ז אוהב את הבריות כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את הבריות ולא יהא שונא את הבריות שכן מצינו באנשי דור הפלגה שמתוך שאוהבין זה את זה לא רצה הקב"ה לאבדן מן העולם אלא פזרן בארבע רוחות העולם אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאים זה את זה אבדן הקב"ה מן העוה"ז ומן העוה"ב שנא' (בראשית יג) ואנשי סדום רעים וחטאים להי' מאד וחטאים זה גילוי עריות להי' זה חילול ה'. מאד שמתכוונין וחוטאים. הא למדת מתוך ששונאין זה את זה אבדן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא:

ח ומקרבן לתורה כיצד מלמד שיהא אדם מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם אבינו מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה [ולא אברהם לבד עשה אלא אף שרה שנא'] (בראשית יב) ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן והלא כל באי עולם אינם יכולים לבראות אפילו יתוש אחד ומה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן מלמד שהעלה עליהם הקב"ה כאילו עשו אותם. כשם שאין אדם חולק שכר לחבירו בהעוה"ז כך (אין) חולק שכר (לחבירו) לעולם הבא שנאמר (קהלת ד) והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם

ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם. למה נאמר ואין להם מנחם שני פעמים אלו בני אדם שאוכלין ושותין ומצליחין בבנים ובבנות בעולם הזה ובעולם הבא אין להם [כלום ואין להם] מנחם שאם נגנבה לו לאדם גניבה בעוה"ז או שמת לו מת באין בניו ואחיו וקרוביו ומנחמין אותו יכול אף לעוה"ב כן ת"ל גם בן ואח אין לו וכן מי שעובר עבירה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בו [שאותו ממזר היה רוצה ללמוד תורה עם אותן התלמידים] שהיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר הולך עמהן עד שהגיע לאשדוד עומד שם ואומר אוי לי אילו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עד עכשיו ולפי שאני ממזר איני יושב ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר (זכריה ט) וישב ממזר באשדוד (והכרתי גאון פלשתים:

ט הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי אם אני לא אזכה בחיי מי יזכה בי. וכשאני לעצמי מה אני אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי). אם לא עכשיו אימתי אם אני לא זוכה בחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי וכה"א (קהלת ט) כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כי לכלב חי הוא טוב זה רשע המתקיים בעולם הזה. מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב שהן שוכני עפר. (דבר אחר כי לכלב חי הוא טוב זה) רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות:

י הוא היה אומר אם תבא לביתי אני אבא לביתך למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי. אם תבא לביתי אבא לביתך כיצד אלו בני אדם שמשכימים ומעריבים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הקב"ה מברכן לעולם הבא כענין שנא' (שמות כ':כ"א) בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו'. למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי כיצד אלו בני אדם שמניחים כספם וזהבם ועולין לרגל להקביל פני שכינה במקדש הקב"ה משמרם בתוך מחניהם שנאמר (שמות ל"ד:כ"ד) ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלהיך:

יא הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן אם אני לית כאן מאן כאן הופכה והופך [בה דכולא בה] ולכולהון לפום צערא אגרא:

יב מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חטין אמר להם סאה בכמה אמרו לו בב' דינרין ופגע באחרים אמר להם סאה בכמה אמרו לו בג' דינרין [אמר להם והלא ראשונים אמרו בשנים] אמרו לו בבלאי טפשאי אי אתה יודע שלפום צערא אגרא. אמר להם שוטים (וריקים) על שאני אומר לכם אתם מחזירין לי כך מה עשה

להם הלל הזקן החזירן למוטב. אף הוא ראה גולגולת שצפה על פני המים אמר לה על דאטפת אטפוך ודאטפוך יאטפוניה:

יג אף הוא אומר בלשון בבלי ד' דברים נגד שמא אבד שמיה ודלא משמש חכימיא קטלא חייב ודלא מוסיף פסיד ודישתמש בתגא אבד ואזיל ליה. נגד שמא אבד שמיה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במדינה שכיון שיוציא לו שם במדינה סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו. ודלא משמש חכימיא קטלא חייב כיצד (אמרו) מעשה באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מדת חסידות שלח אליו תלמיד אחד רבן יוחנן בן זכאי לבודקו הלך ומצאו שנטל שמן ונתנו על גבי כירים ונטלו מעל הכירים ונתנו לתוך של גריסין א"ל מה אתה עושה א"ל כהן גדול אני ותרומה בטהרה אני אוכל א"ל כירים זה טמא או טהור א"ל וכי יש לנו בתורה על כירים שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר (ויקרא יא) כל אשר בתוכו יטמא א"ל כשם שאמרה תורה על תנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא שנאמר (שם) תנור וכירים יותץ טמאים הם א"ל א"כ היית נוהג לא אכלת תרומה טהורה מימיך. ודלא מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתים או שלש מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמשכח את הראשונות. ודאשתמש בתגא אבד ואזיל ליה כיצד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא:

פרק יג

א שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

ב עשה תורתך קבע כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע. ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו שנאמר (דברים ה':א') ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכן בעזרא הוא אומר (עזרא ז':י') כי עזרא הכין (את) לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד בישראל חק ומשפט:

ג אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה אבל רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומניין שהצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה שכן מצינו באברהם אבינו שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום שנא' (בראשית י"ח:ה') ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלשה שוורים ותשע סאין של סולת ומניין שעשה להם תשע סאין של סולת שנאמר (שם) וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי

שלש סאים קמח סלת שלש כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע ומניין שעשה להם שלשה שוורים שנאמר ואל הבקר רץ אברהם הבקר אחד בן בקר שנים רך שלשה. וי"א וטוב ארבעה. ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו נתן ביד ישמעאל בנו כדי לחנכו במצות. אף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה שנאמר (שם) ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא א"ל אלא בדלי"ת ונו"ן אבל באחרונה כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא בשבעים ושתים אותיות שנאמר (דברים ד׳:ל"ד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמוראים גדולים הא למדת כשנפרע בשונאיהם של ישראל לא נפרע אלא בשבעים ושתים אותיות ומניין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם (בראשית כ"ג:ט"ז) ארץ ארבע מאות שקל כסף אבל באחרונה כששקל לו את הכסף וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון וגו׳:

ד והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחבירו כל מתנות טובות שבעולם ופניו (זעומות) [כבושים] בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו לא נתן לו כלום אבל המקבל את חבירו בסבר פנים יפות אפי' לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם:

פרק יד

א רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכינה עליהן כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך שלשים מהן ראויין לעבר שנה ועשרים בינוניים. גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל קטן שבכולן רבן יוחנן בן זכאי ואמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות תוספתות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכל המדות של חכמים וכל דבר ודבר שבתורה לא הניח שלא למד לקיים מה שנא׳ (משלי ח׳:כ"א) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא:

ב הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. לפי שלא נוצרו הבריות אלא על מנת שיתעסקו בתורה:

ג חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכולן קרא להן שמות. לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה קנקן זפותה שמשמרת את יינה. ליהושע בן חנניה קרא לו חוט המשולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. ולישמעאל בן

חנניה קרא לו גרוע במדבר שמחזקת מימיה (אשרי תלמיד שרבו מודה לו ומעיד עליו). ולאלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנא' (משלי ה':ט"ז) יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים:

ד הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כולם אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כולם:

ה אמר להם צאו וראו איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם כדי שיכנס בה לעוה"ב. נכנס רבי אליעזר ואמר עין טובה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר טוב. נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד (נ"א כגון מרדכי יהודי שראה את הנולד). נכנס ר' אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות. אמר להם רואה אני את דברי ר"א בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם. אמר להם צאו וראו איזה דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעוה"ב. נכנס ר' אליעזר ואמר עין רעה. נכנס ר' יהושע ואמר חבר רע. נכנס ר' יוסי ואמר עין רע ושכן רע ואשה רעה. נכנס ר' שמעון ואמר הלוה ואינו משלם שהלוה מן האדם כלוה מן המקום שנא' (תהילים ל"ז:כ"א) לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן. נכנס ר' אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות ואמר להם רואה אני את דברי ר' אלעזר מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:

ו כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס רבי אליעזר וישב לפניו וא"ל רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך א"ל אמור. א"ל אדה"ר היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. ומניין שקבל עליו תנחומין שנא' (בראשית ד':כ"ה) וידע אדם עוד את אשתו אף אתה קבל תנחומין א"ל לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של אדה"ר. נכנס ר' יהושע וא"ל רצונך אומר דבר אחד לפניך א"ל אמור. א"ל איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומניין שקבל איוב תנחומין שנא' (איוב א':כ"א-כ"ב) ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. א"ל לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של איוב. נכנס ר' יוסי וישב לפניו א"ל רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך א"ל אמור. א"ל אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר (ויקרא י':ג') וידם אהרן אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. א"ל לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס ר"ש וא"ל רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך א"ל אמור. א"ל דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומניין

שקבל דוד תנחומין שנא' (שמואל ב י"ב:כ"ד) וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה אף אתה רבי קבל תנחומין. א"ל לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס ר"א בן עזריה כיון שראהו אמר לשמשו טול לפני כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה"ד לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא [ויש לך לקבל עליך תנחומים כשחזרת פקדונך שלם] א"ל ר' אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים אוהבים את התורה הוא שהלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה הם שהלכו ליבנה למקום שת"ח מרובים ואוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה:

פרק טו

א והם אמרו שלשה דברים רבי אליעזר אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. שוב יום אחד לפני מיתתך. יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך כיצד מלמד שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חבירו וכשם שאין אדם רוצה שיהא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו. ד"א יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם מאה רבוא ונוטלים את כל ממונו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה:

ב ואל תהי נוח לכעוס כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה וזה את זה בד' מאות זוז אמרו כל שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז הלך אחד מהם ואותו היום ע"ש היה עם חשיכה וקא חייף רישיה בא וטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך א"ל שאלה (זו) אני צריך לשאול א"ל אמור א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים תרוטות א"ל מפני שדרין בין חול במדבר ובאות רוחות ומפזרות אותו על עיניהם לפיכך עיניהם תרוטות הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל נתעטף ויצא א"ל בני מה אתה צריך א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור א"ל מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות א"ל מפני שהם יושבין עם בצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים במים לפיכך

רגליהם רחבות הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל נתעטף ויצא א"ל מה אתה צריך לשאול א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור נתעטף וישב לפניו א"ל [מה אתה צריך א"ל כך נשיאים משיבים] אל ירבו כמותך בישראל (אמר לו ח"ו הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך) א"ל מפני מה (ראשיהם של בבליים ארוכים א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות *אותם על אברים של עבדים ושל שפחות לפיכך ראשיהם ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותו בעריסה ומשפשפות את ראשו לפיכך ראשיהם סגלגלין). א"ל איבדת ממני ד' מאות זוז א"ל כדי הוא הלל שתאבד על ידו ד' מאות זוז [וד' מאות זוז] והלל אל יקפיד:

ג מה היה קפדנותו של שמאי הזקן אמרו מעשה באדם אחד שעמד לפני שמאי א"ל רבי כמה תורות יש לכם א"ל שתים אחת בכתב ואחת בע"פ א"ל את שבכתב אני מאמין לך את שבע"פ איני מאמין לך גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל א"ל רבי כמה תורות נתנו א"ל שתים אחת בכתב ואי בע"פ א"ל בכתב אני מאמינך בע"פ אין אני מאמינך א"ל בני שב כתב לי אלף בית א"ל מה זה א"ל אלף א"ל אין זה אלף אלא בית א"ל מהו זה א"ל בית א"ל אין זה בית אלא גימל א"ל מניין אתה יודע שזה אלף וזה בית וזה גימל א"ל כך מסרו לנו אבותינו הראשונים שזה אלף וזה בית וזה גימל כשם שקבלת זו באמונה כך קבל עליך זו באמונה. מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בהכ"נ ושמע תינוק שקורא (שמות כ"ח:ד') ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל בא לפני שמאי א"ל רבי כל הכבוד הזה למי אמר לכה"ג שעומד ומשמש ע"ג המזבח א"ל גיירני ע"מ שתשימני כה"ג א"ל אין כהן בישראל ואין לנו כהנים גדולים שיעמדו וישתמשו בכהונה גדולה אלא גר הקל שלא בא אלא במקלו ובתרמילו ויבא וישתמש בכהונה גדולה גער בו והוציאו בנזיפה. בא להלל א"ל רבי גיירני ע"מ שתשימני כה"ג שאעמוד ואשמש ע"ג המזבח אמר לו שב ואומר לך דבר אחד מי שמבקש להקביל פני מלך ב"ו לא דין הוא שילמוד איך יכנס ואיך יצא א"ל הן אתה שמבקש להקביל פני ממ"ה הקב"ה לא דין הוא שתלמוד איך תכנס לבית קדש הקדשים איך תיטיב את הנרות איך תקרב לגבי מזבח איך תערוך את השלחן איך תסדר את המערכה אמר לו הטוב בעיניך עשה. כתב לו תחלה אלף בית ולמדו תורת כהנים והיה לומד והולך עד שהגיע (במדבר א':נ"א) והזר הקרב יומת נשא אותו גר ק"ו בעצמו ואמר מה אם ישראל שנקראו בנים למקום ועליהם אמרה שכינה (שמות י"ט:ו') ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אעפ"כ הזהיר עליהם הכתוב והזר הקרב יומת אני גר הקל לא באתי אלא בתרמילי עאכ"ו מיד

נתפייס אותו גר מאליו בא לו אצל הלל הזקן א"ל כל הברכות שבתורה ינוחו על ראשך שאם היית כשמאי הזקן לא באתי (להקהל) בישראל. קפדנותו של שמאי הזקן בקש לאבדני מן העוה"ז ומן העוה"ב. ענותנותך הביאני לחיי העוה"ז והבא. אמרו לאותו גר נולדו שני בנים לאחד קראו הלל ולאחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם גרים של הלל:

ד שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה אמר להם כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר ישוב למחר שמא ימות למחרתו ונמצא כל ימיו בתשובה. ר' יוסי בר יהודה אמר משום ר' יהודה בר' אלעאי שאמר משום רבי אלעאי אביו שאמר משום ר"א הגדול (שוב יום אחד לפני מיתתך ו) הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב אף כל דבריהם כגחלי אש:

פרק טז

א רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם. עין הרע כיצד מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חבירו. וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו. ד"א עין הרע כיצד שלא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חבירו. מעשה באחד שהיה עינו צרה במשנתו של חבירו נתקצרו חייו ונפטר והלך לו:

ב יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו והתחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו [הורג נפשות אין ממחה בידו הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו] לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב כיון שמחלל שבתות א"ל ריקה הרי הוא אומר (שמות ל"א:י"ד) מחלליה מות יומת. הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר (בראשית ט':ו') שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הולך לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר (ויקרא כ':י') מות יומת הנואף והנואפת. בזמן שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זימה כל אבריו נשמעין לו מפני שיצה"ר מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך לדבר מצוה התחילו מתענין (לו) כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר (קהלת ד':י"ד) [כי] מבית הסורים יצא למלוך זה יצר טוב וי"א זה יוסף הצדיק כשבאתה אותה רשעה היתה מענה אותו בדבריה אמרה לו אני אחבשך בבית האסורין אמר לה ה' מתיר אסורים אמרה לו אני

אנקר את עיניך אמר לה ה' פוקח עורים אמרה לו אני אכפוף את קומתך אמר לה ה' זוקף כפופים (אמרה לו אני עושה אותך רשע אמר לה ה' אוהב צדיקים אמרה לו אני עושה אותך ארמאי אמר לה ה' שומר את גרים עד שאמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת) אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי רבי צדוק היה גדול הדור כשנשבה נטלתו מטרוניתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה כיון שראה אותה נתן עיניו בכותל שלא יראנה והיה יושב ושונה כל הלילה לשחרית הלכה והקבילה אצל גבירתה אמרה לה שוה לי המות משתתנני לאיש הזה שלחה וקראה לו ואמרה לו מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני אדם אמר לה ומה אעשה מכהונה גדולה אני ממשפחה גדולה אני אמרתי שמא אבא עליה והרביתי ממזרים כישראל כיון ששמעה דבריו צותה עליו ופטרתו בכבוד גדול. (א"ל) אל תתמה על רבי צדוק שהרי ר' עקיבא גדול ממנו כשהלך לארץ אוכילו קורצא אצל שלטון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצום וסכום וקשטום ככלות חתנים והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אומרת חזור אצלי וזאת אומרת חזור אצלי והיה יושב ביניהם ומרקק ולא פנה אליהן הלכו להן והקבילו פני השלטון ואמרו לו שוה לנו מות משתתננו לאיש הזה שלח וקרא לו א"ל מפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים לא יפות המה לא בנות אדם כמותך הן מי שברא אותך לא ברא אותם. אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים. אל תתמה על ר' עקיבא שהרי ר"א הגדול גדול ממנו שגדל את בת אחותו י"ג שנה עמו במטה עד שבאו לה סימנים אמר לה צאי והתנשאי לאיש אמרה לו הלא אמתך (אנכי) לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך אמר לה בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות לקדשה ובא עליה:

ג רבי ראובן בן אצטרובלי אומר היאך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שטיפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצה"ר. ויצר הרע אינו שרוי אלא על מפתחי הלב שנאמר (בראשית ד':ז') לפתח חטאת רובץ א"ל לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה (האיש) מבקש להורגך הוא רוצה שיתלוש ממנו בשערו תינוק מוטל בעריסה הניח ידו ע"ג נחש או ע"ג עקרב ועקצתו לא גרם לו אלא יצר הרע שבמעיו הניח ידו ע"ג גחלים ונכוה לא גרם לו אלא יצה"ר שבמעיו (לפי שיצר הרע זורקתו בית ראש אבל) בא וראה בגדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו לפי שאין יצר הרע בבהמה. רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה (הדבר דומה) יצה"ר דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים

שירצו אף כך יצה"ר אין לו תקנה אלא בדברי תורה ([שהוא כאש]) בלבד שנאמר (משלי כ"ה:כ"א-כ"ב) אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך אל תקרי ישלם לך אלא ישלים לך. רבי יהודה הנשיא אומר אמשול לך משל למה (הדבר דומה) יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד נתפס אחד מהם משום לסטות אמרו לו מי עמך יכול הוא שיאמר לא היה עמי חברי אלא אומר הואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי אף כך אומר יצר הרע הואיל ואני אבוד לעוה"ב (אני) אאבד את (כל) הגוף. רבי שמעון בן יוחי אומר מכאן שאין ישראל רואים פני גיהנם לעולם משלו משל למה"ד למלך ב"ו שהיה לו שדה זבורית באו בני אדם והשכירוה בעשרת כורין חטים בשנה זבלוה עדרוה השקוה וכסחוה ולא הכניסו ממנה אלא כור אחד חטים בשנה אמר להם המלך מהו זה אמרו לו אדונינו המלך אתה יודע בשדה שנתת לנו שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום ועכשיו שזבלנוה וכיסחנוה והשקינוה מים לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו שנא' (תהילים ק"ג:י"ד) כי הוא ידע יצרנו:

ד ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנוא את התלמידים אהוב את התלמידים ושנוא את עמי הארץ [אלא אהוב את כולם] ושנוא את האפיקורסין והמסיתים ומדיחין וכן המסורות וכן דוד אמר (תהילים קל"ט:כ"א-כ"ב) משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי הלא הוא אומר (ויקרא י"ט:י"ח) ואהבת לרעך כמוך אני ה' [מה טעם כי אני] בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אוהבו ואם לאו אי אתה אוהבו. ר' שמעון בן אלעזר אומר בשעה של גדולה נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך אני ה' בראתיו אם אתה אוהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיין לפרוע:

פרק יז

א רבי יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך (והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך):

ב כיצד מלמד כשם שאדם רואה את ממונו כך יהא רואה את ממון חבירו וכמו שאדם רוצה שלא יצא שם ([רע]) על ממון שלו כך יהיה רוצה שלא יצא שם (רע) על ממון חבירו. [ד"א יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך] כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך (לומר

שנה לי) אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרהו מיד ואל תקח ממנו את ממונו שנא' (משלי ג) אל תאמר לך ושוב ומחר אתן ויש אתך:

ג התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך כיצד בשעה שראה משה רבינו [את בניו] שאין בהן (תורה) שיעמדו בנשיאות אחריו נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבש"ע הודיעני (את) מי יכנס את מי יצא בראש כל העם הזה שנאמר (במדבר כ"ז:ט"ו-ט"ז) וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם. א"ל הקב"ה למשה משה [קח לך יהושע אמר הקב"ה למשה] לך ועמוד לו תורגמן וידרוש לפניך בראש גדולי ישראל באותה שעה א"ל משה ליהושע יהושע עם זה שאני מוסר לך איני מוסר לך תיישים אלא גדיים (וכבשים) איני מוסר לך אלא טלאים שעדיין לא נתעסקו במצות ועדיין לא הגיעו לתיישים שנאמר (שיר השירים א':ח') אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים:

ד פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי מהלך בשוק ראה ריבה אחת שמלקטת שעורים מתחת רגלי בהמתן של ערביים אמר לה בתי מי את שתקה שוב אמר לה בתי מי את שתקה אמרה לו המתן לי נתעטפה בשערה וישבה לפניו אמרה לו רבי בתו של נקדימון בן גוריון אני אמר לה בתי וממון של אביך היכן הוא אמרה לו רבי לאו כדין מתלא מתלין בירושלים מלח ממון חסר ואמרי לה חסד אמר לה של בית חמיך היכן הוא אמרה לו רבי בא זה ואבד זה. באותה שעה אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו כל ימי הייתי קורא מקרא הזה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ולא למדתי מה שכתב בו [שנתחייבו] עד שבאתי היום ואמרתי מה שכתב שנתחייבו ישראל לאומה שפלה [ולא באומה שפלה בלבד אלא לגללי בהמתן] שוב אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי אמר לה הן אמר לתלמידיו העבודה אני חתמתי על כתובתה של ריבה זו והיו קורין בה אלף אלפים דינרי זהב בדינרי צורי. מימיהם של בית אביה של ריבה זו לא היו נכנסים מבתיהם לבית המקדש עד שפורסין לו כלי מילת:

ה מעשה בריבה אחת שנשבית היא ועשר שפחותיה ונטלה כותי אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו יום אחד נתן לה כדה ואמר לה צאי והבא לי מים עמדה אחת משפחותיה ונטלתו ממנה אמר לה מהו אמרה לו חיי ראשך אדוני אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו כיון ששמע את דבריה שגרה בת חורין היא ועשר שפחותיה:

ו שוב מעשה בריבה אחת שנשבית ונטלה כותי אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו בא לו בעל החלום ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך אמרה לו אשתו אל תוציאנה. שוב בא לו בעל החלום א"ל אם אין אתה מוציאה הריני הורגך עמד והוציאה. והיה מהלך אחריה אמר אלך ואראה מה יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת בדרך צמאתה וירדה לשתות מים על המעיין כיון שהניחה ידה על הכותל יצא עליה נחש ונשכה ומתה והיתה צפה על פני המים ירד ונטלה והעלה וקברה. ובא ואמר לאשתו עם זו שאתה רואה לא כעס עליהם אלא אביהם שבשמים:

ז וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר (משלי ג) בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך:

ח רבי שמעון אומר הוי זהיר בק"ש ובתפלה וכשאתה מתפלל אל תעשה תפלתך שיחה אלא תחנונים לפני הקב"ה שנאמר (יונה ד) כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה. ר"א אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס ודבר אחד בתורה אל תשתכח ממך דע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל בריתך [ונאמן הוא בעל בריתך שישלם לך שכר פעולתך]:

פרק יח

א ולנגדן היה ר' יהודה הנשיא מונה שבחן של חכמים של רבי טרפון של ר"ע ושל ר"א בן עזריה ושל ר' יוחנן בן נורי ושל ר' יוסי הגלילי. לרבי טרפון קרא לו גל אבנים וי"א גל של אגוזים כיון שנוטל אדם אחד מהן כולן מתקשקשין ובאין זה על זה כך היה ר' טרפון דומה בשעה שת"ח נכנס אצלו וא"ל שנה לי מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב. לר' עקיבא קרא לו אוצר בלום למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה פולין מניח בה עדשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן כוסמין בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות. לר"א בן עזריה קרא לו קופה של רוכלים ולמה היה ר"א דומה לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו שמן טוב יש עמך פלייטון יש עמך אפרסמון יש עמך ומוצאין הכל עמו כך היה ר"א בן עזריה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במקרא אומר לו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בהגדות אומר לו כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה:

ב לעת זקנתו של ר' יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש לכם בבית המדרש אמרו לו תלמידיך אנו ומימך אנו שותים אמר להם ח"ו שאין דור יתום [של חכמים] שבת של מי היתה אמרו לו שבת של ר"א בן עזריה היתה. אמר להם ובמה היתה ההגדה היום אמרו בפרשת הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים ל"א:י"ב) אמר להם ומה דרש בה אמרו לו כך דרש בה אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע טף למה הם באים כדי לתת שכר טוב למביאיהם אמר להם מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני אלמלא (לא) באתם אלא לשמוע דבר זה די. אמרו לו ועוד דרש בה דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות (קהלת י"ב:י"א) מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה כך דברי תורה מכוונין את האדם לדרכי חיים אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין ת"ל וכמסמרות נטועים מה נטועים אינן מתעקרין אף דברי תורה אינן מתעקרין בעלי אסופות אלו ת"ח שנכנסין ויושבין אסופות אסופות אלו אוסרין ואלו מתירין אלו מטמאין ואלו מטהרין אלו פוסלין ואלו מכשירין [שמא יאמר לך אדם] אשב ולא אשנה ת"ל נתנו מרועה אחד אל אחד בראם ופרנס אחד נתנם רבון כל המעשים אמרם אף אתה עשה אזנך כאפרכסת והכנס בהם דברי אוסרין ודברי מתירין דברי מטמאים ודברי מטהרין דברי פוסלין ודברי מכשירין

ג ולר' יוחנן בן נורי קרא לו קופה של הלכות. ולר' יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחז בה מדת חכמים (מהר סיני והיה משנן בה) כל חכמי ישראל:

ד איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לר"מ חכם וסופר. לר' יהודה חכם לכשירצה. לר"א בן יעקב קב ונקי. לרבי יוסי נמוקו עמו. ולרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי מלקט יפה יפה בלא גסות הרוח. לר' שמעון בן גמליאל חנות מלא ארגון טב לר"ש שונה הרבה ומשכח קימעא. לאח"כ מצאו רבי שמעון לאיסי בן יהודה א"ל מפני מה אתה מפטפט דברי בפני ת"ח א"ל וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה ומשכח קימעא ומה שאתה משכח סובין של משנתך:

פרק יט

א עקביא בן מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים אל לבו שוב אינו חוטא מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומה עתיד להיות ומי הוא דיינו [מאין הוא בא ממקום חושך ולאן הולך למקום חושך ואפילה ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה ומי הוא דיינו] מלך מלכי המלכים הקב"ה:

ב רבי שמעון אומר בא ממקום חושך וחוזר למקום חושך בא מטיפה סרוחה ממקום שאין העין יכולה לראות ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שנא' (איוב כ"ה:ו') אף כי אנוש רמה [ובן אדם תולעה רבי אלעזר בן יעקב אומר רמה] בחייו ובן אדם תולעה במותו איזה רמה בחייו [זה כינים] ובן אדם תולעה במותו זה שמרחיש במותו:

ג ר"ש בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שבנה פלטרין גדולים וישב בכולם וביב של בורסקי עוברת בתוכה ונופל על פתחה כל עובר ושב אומר כמה נאה ומשובח פלטין זו אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה. אף כך אדם דומה ומה אם עכשיו שמוציאין ממעיו מעין סרוח כך מתגאה על הבריות אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופלייטין על אחת כמה וכמה שיתגאה על הבריות:

ד כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד ממה שלמדתנו אמר להם (מה אלמד אתכם) צאו והזהרו איש בכבוד חברו ובשעה שאתם מתפללין דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העוה"ב אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמחנו בהן יותר ממה ששמחנו בהן בחיינו אלו הן [כסת] עגולה והכדור והאימום והקמיע והתפלה שנקרעה שאמרת לנו מה הן אמר להם טמאים הם והזהרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסיני:

פרק כ

רבי חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן ד"ת על לבו מבטלין ממנו הרהורי חרב הרהורי רעב הרהורי שטות הרהורי זנות הרהורי יצר הרע הרהורי אשת איש הרהורי דברים בטלים הרהורי עול בשר ודם שכן כתוב בספר תלים על ידי דוד מלך ישראל שנא' (תהילים י"ט:ט') פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורי חרב הרהורי רעב הרהורי שטות הרהורי זנות הרהורי יצר הרע הרהורי אשת איש הרהורי דברים בטלים הרהורי עול בשר ודם שכך כתוב במשנה תורה על ידי משה רבינו (דברים כ"ח:מ"ו-מ"ז) והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך אשר ישלחנו יי' בך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל. ברעב כיצד (בזמן שאדם תואב) לאכול פת שעורים ואינו מוצא אויביו מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד בזמן שאדם מתאוה לשתות טפה של חומץ טפה של שכר ואינו מוצא אויביו מבקשין ממנו יין משובח שבכל המדינות. ובעירום כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש

חלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא אויביו מבקשין ממנו השיראין והכלך שבכל המדינות. ובחוסר כל בלא נר ובלא סכין ובלא שלחן. דבר אחר בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח זו היא קללה שמקללין בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך. הוא היה אומר (שיר השירים א':ו') אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש אלו כל בנות שביהודה שפרקו עולו של הקדוש ברוך הוא מעליהם והמליכו עליהם מלך בשר ודם. דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שהרג את המצרי שנא' (שמות ב':י"א) ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם [וגו'] ויפן כה וכה וירא כי אין איש מה ת"ל כי אין איש מלמד שהושיב לו משה סנהדראות של מלאכי השרת ואמר להם אהרוג את זה אמרו לו הרוג וכי בחרב הרגו והלא במאמר הרגו שנא' (שם) הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי מלמד שהרגו בשם. (ד"א) בני אמי נחרו בי זה משה שברח למדין שנא' (שם) וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הבאר ויבאו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען וישק את צאנם בא משה וישב עליהם בדין אמר להם מנהגו של עולם אנשים ממלאין ונשים משקות כאן נשים דולות ואנשים משקין עוות הדין יש כאן (חייבין בדין חייבין לשעה) ויש אומרים כל זמן שהיה משה עומד על שפת הבאר היו המים צפין ועולין לקראתו וכיון שחזר חזרו המים לאחוריהם באותה שעה אמר אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדור עם כותים. ד"א בני אמי נחרו בי אלו ישראל שעשו את העגל שבתחילה אמרו (שם כד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע חזרו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שם לב) דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו מרגלים שהוציאו דבת הארץ וגרמו להם לישראל שיפלו פגריהם במדבר שנאמר (במדבר י"ד:כ"ט) במדבר הזה יפלו פגריכם. (שיר השירים א':ו') שמוני נוטרה את הכרמים אמר הקב"ה מי גרם לי להיטיב לכותים אלא ישראל (שכל זמן) שכותים שרויין בטוב הם דחופים ונזופים ומטולטלים. דבר אחר שמוני נוטרה את הכרמים אלו ישראל שגלו לבבל עמדו עליהם נביאים שביניהם ואמרו להם הפרישו תרומות ומעשרות אמרו להם כל עצמינו לא גלינו מארצנו אלא עד שלא הפרשנו תרומות ומעשרות ועכשיו אתם אומרים לנו שנפריש תרומות ומעשרות [לכך נאמר שמוני נוטרה את הכרמים]:

פרק כא

א רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים וכו'. שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יתכוון אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש שאם ישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה שנאמר (משלי כ"ו:י"ד-ט"ו) (הדלת תסוב על צירה

ועצל על מטתו) אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות. יין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוון אדם לשתות יין בצהרים שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל מכל התורה כולה שנא' (קהלת י׳:ט״ז-י״ז) אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו ואומר (שם) אשריך ארץ שמלכך בן חורים (וגו'). ואיזו אותו עת הוי אומר לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו ס׳:כ״ב) אני יי' בעתה אחישנה. ואומר (במדבר כ״ג:כ״ג) כעת יאמר ליעקב ולישראל וגו' כך אמר הקב"ה לבלעם כעת ולא בעת [לא] בעת שאתה עומד בתוכה [אלא] כעת שאני עתיד לעשות להם גאולה לישראל. שיחת ילדים כיצד מלמד שלא יתכוון אדם בשעה שהוא שונה בביתו לשוח עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן שאדם יושב בתוך ביתו ושונה ומשיח עם בניו ובני ביתו נמצא בטל מן התורה שנא' (יהושע א׳:ח׳) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה. וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ כיצד מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק ונמצא בטל מן התורה שנאמר (תהילים א׳:א׳) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים [כי אם בתורת ה' חפצו] רבי מאיר אומר ומה תלמוד לומר ובמושב לצים (לא ישב) אלו תרטיאות של לצים (שבהן דנין דיני נפשות להמית). שנא' (שם כו) שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב. (ואין מרעים אלא רשעים שנא' כי מרעים יכרתון ומה הוא פורענותן לעתיד לבא שנאמר) (מלאכי ג׳:י״ט) כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש. ואין זדים אלא לצים שנא' (משלי כ״א:כ״ד) זד יהיר לץ שמו:

ב מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו אמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק:

פרק כב

א רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת שנא' (תהילים קי״א:י׳) ראשית חכמה יראת ה'. הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין וכו' שנא' נעשה ונשמע. אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מה הוא אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו חכם ואין ירא חטא מהו אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. ירא חטא ואין חכם מהו אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנתו בידו. ראב"ע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לאילן שעומד על המים ענפיו מועטין ושרשיו מרובין אפי' ארבע רוחות העולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו שנאמר (תהילים

א׳:ג׳) [ירמיהו י״ז:ח׳] והיה כעץ שתול על (פלגי) מים וגו׳. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאילן שעומד במדבר ענפיו מרובין ושרשיו מועטין כשרוח נושבת בו עוקרתו והופכתו על פניו שנא׳ (ירמיהו י״ז:ו׳) והיה כערער בערבה וגו׳. רבן גמליאל אומר עשה לך רב וקנה לך חבר. רב לחכמה וחבר ללמוד והסתלק מן הספיקות ואל תרבה לעשר אומדות:

ב שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. אם לחכמים יפה שתיקה קל וחומר לטיפשים:

ג לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה. כל המרבה דברים מביא חטא שנא׳ (משלי י׳:י״ט) ברוב דברים לא יחדל פשע ואומר (שם י״ז) גם אויל מחריש חכם יחשב:

פרק כג

א בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנא׳ (תהילים קי״ט:צ״ט) מכל מלמדי השכלתי איזו עלוב שבעלובים זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר (במדבר י״ב:ג׳) והאיש משה עניו מאד. איזו עשיר שבעשירים זה ששמח בחלקו שנאמר (תהילים קכ״ח:ב׳) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. איזו גבור שבגבורים זהו שכובש את יצרו שנאמר (משלי ט״ז:ל״ב) טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. וכל הכובש את יצרו מעלין עליו כאילו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר (שם כא) עיר גבורים עלה חכם ואין גבורים אלא גבורי תורה שנא׳ (תהילים ק״ג:כ׳) גבורי כח עושי דברו. וי״א מלאכי השרת שנאמר (שם) ברכו ה׳ מלאכיו [גבורי כח וגו׳] ויש אומרים מי שעושה שונא אוהבו:

ב (רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה וכו׳) הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם ([ואל תהי מפליג לכל דבר]) שנאמר (משלי י״ג:י״ג) בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישלם הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שכבשוה כשהיא קטנה שנאמר (הושע י׳:י״א) ואפרים עגלה מלומדה אוהבתי לדוש. והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא כבשוה אלא בזקנותה שנא׳ (שם ד) כי כפרה סוררה סרר ישראל. הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין והלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לאשה שהיא לשה בצונן:

ג ר׳ אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן:

ד רבן שמעון בן גמליאל מוסיף על דבריו הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה שהיא הוגנת לו והוא הגון לה והיא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה היא הוגנת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנא' (תהלים קכז) כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכתיב בתריה אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם. שונה ומשכח דומה לאשה שיולדת בנים וקוברת שנאמר (הושע ט) כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים (רבי שמעון בן אלעזר אומר הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך וסמני רפואות לרפאות הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך ואין לו סמנין לרפאות. אף כך דברי תורה יהיו) מצויינין לך זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנא' (משלי ז) קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר (שם ו) קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך:

פרק כד

א אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים מלמטה ואחר כך לבנים אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מחין אותן ממקומן:

ב ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר כך אבנים אפילו באים מים קימעא מיד הופכין אותן:

ג הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיד שטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו גשמים אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו מיעוט גשמים מיד נימוק ונופל:

ד הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לכוס שיש לו פיספס שכיון שמניח אותו מידו אע"פ שנהפך על צידו אין נשפך כל מה שיש בו. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לכוס שאין לו פיספס שכיון שהניח אותו מידו מיד נהפך על צידו ונשפך כל מה שיש בו. הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שיש לו כלים נאים. ואדם שאין בו מע"ט ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת. הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשין.

והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשין וכן מתלא אומר אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך:

ה הוא היה אומר קשין דברי תורה לקנותם ככלי זהבים. ונוחין לאבדם ככלי זכוכית שנא' (איוב כ"ח:י"ז) לא יערכנה זהב וזכוכית מקיש זהב לזכוכית מה כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה (וכל כלי זכוכית אין להם תקנה כשנשברו אלא א"כ חזרו לברייתן. ומה אני מקיים) ותמורתה כלי פז לומר לך כל העמל בהן ומקיימן פניו מצהיבות כפז. וכל העמל בהם ואין מקיימן פניו משחירות כזכוכית:

ו הוא היה אומר יכול אדם ללמוד תורה בעשרים שנה ולשכח בשתי שנים. כיצד ישב ששה חדשים ואין חוזר לאחריו נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. שנים עשר חדשים ולא חזר לאחריו נמצא מחליף חכמים זה בזה. י"ח חדשים ולא חזר לאחריו נמצא משכח ראשי מסכתותיו. כ"ד חדשים ואין חוזר לאחריו נמצא משכח ראשי פרקים ומתוך שאמר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכם בחכם ומשכח ראשי מסכתותיו וראשי פרקיו סוף שיושב ודומם ועליו אמר שלמה (משלי כד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו:

ז הוא היה אומר כל העושה מצוה בחבירו מעלה עליו הכתוב כאילו לא עשאו אלא בגופו. משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו לאחד מעבדיו ואומר לו הוי זהיר בצפור זה שאם אתה נזהר בו טוב ואם לאו אני נוטל נשמתך תחתיו. כך אמר הקב"ה לישראל דברי תורה שנתתי לכם אם אתם משמרים אותן טוב ואם לאו אני נוטל נפשכם תחתיה שנא' (דברים ד) (רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך) (שם לב) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם:

פרק כה

א בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה הוא לו. ושאין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע הוא לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. ושאין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו. כל שרוח חכמים נוחה הימנו (בשעת מיתה) סימן יפה לו. שאין רוח חכמים נוחה הימנו סימן רע לו. כל שפניו זקופות למעלה סימן יפה לו. וכל שפניו כבושות למטה סימן רע לו. נתן עיניו בבני אדם סימן יפה לו לא נתן עיניו בבני אדם סימן רע לו. כל שפניו מצהיבות סימן יפה לו. כל שפניו משחירות סימן רע לו. בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מגביה קולו ובוכה אמרו לו תלמידיו רבי עמוד הגבוה

נר עולם פטיש החזק מפני מה אתה בוכה אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל שאם יכעוס עלי אין כעסו אלא בעוה"ז ואם אוסרני אין אסורין אלא בעוה"ז אם ממיתני אין מיתתי אלא בעוה"ז ועוד שאני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון. הא איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקב"ה שאם יכעוס עלי כעסו בעוה"ז ועולם הבא ועוד שאיני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון. ועוד שיש לי שתי דרכים אחת לגן עדן ואחת לגיהנם ואיני יודע אם יכרעני לגיהנם או אם יכניסני לגן עדן. ועליו הכתוב אומר (תהילים כ"ב:ל') לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' (במשה הוא אומר ויגוע וימת ויאסף אל עמיו) ואומר (שמות ל"ג:כ"ג) והסירותי את כפי ואומר (יחזקאל ב':י') ויפרוש אותה לפני והנה כתובה פנים ואחור וכו' פנים בעוה"ז ואחור לעולם הבא. דבר אחר פנים יסורין של צדיקים בעוה"ז ושלוותן של רשעים בעוה"ז. ואחור מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא ופורענותן של רשעים בגיהנם. וכתוב אליה קינים והגה והי. קינים זו פורענותן של רשעים בעוה"ז שנא' (שם לב) קינה היא וקוננוה בנות הגוים תקוננה אותה. והגה זה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שנאמר (תהילים צ"ב:ד') עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכנור. והי זה פורענותן של רשעים לעולם הבא שנא' (יחזקאל ז':כ"ו) הווה על הווה תבא ושמועה על שמועה תהיה. הוא היה אומר פנו הבית מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיה מלך יהודה:

ב הוא היה אומר מת מתוך היישוב סימן יפה לו. מתוך הטירוף סימן רע לו. מתוך הדיבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דבר סחורה סימן רע לו. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר בטלה סימן רע לו. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות סימן רע לו. מתוך השחוק סימן יפה לו. מתוך בכיה סימן רע לו. מת בע"ש סימן יפה לו. במוצאי שבת סימן רע לו. מת בערב יום הכפורים סימן רע לו. במוצאי יום הכפורים סימן יפה לו:

ג כשחלה רבי אליעזר (אמרו) אותו היום ערב שבת היה נכנס רבי עקיבא וחביריו לבקרו והיה ישן בתוך חדרו והם יושבין בטרקלין שלו נכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפילין שלו ולא הניחו והיה בוכה ויצא הורקנוס ואמר לחכמים רבותי דומה לי שנטרפה דעתו של אבא. אמר לו בני לא דעתי נטרפה אבל דעתך נטרפה שהנחת הדלקת הנר שנתחייבת עליה מיתה לשמים והיית מתעסק בתפילין שאין אתה מתחייב עליהן אלא משום שבות. כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו (נכנסו) ישבו לפניו ברחוק ד' אמות אמרו לו רבי כסת עגולה והכידור והאימום והקמיע ותפילין שנקרעו מהו (מקבלין טומאה) אמר להם מקבלין טומאה והטבילו אותן כמו שהן והזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו

למשה בסיני. והיו שואלים לו בטהרות בטמאות במקוואות. אמרו לו רבי מה הוא זה אמר להם טמא. מה הוא זה אמר להם טהור. והיה משיב על טמא טמא ועל טהור טהור. אח"כ אמר ר' אליעזר לחכמים תמה אני על תלמידי הדור שמא יענשו מיתה לשמים אמרו לו רבי מפני מה. אמר להם מפני שלא באו ושמשו אותי. ואח"כ אמר לעקיבא בן יוסף עקיבא מפני מה לא באת לפני ושמשת אותי א"ל רבי לא נפניתי. אמר לו תמה אני עליך אם תמות מיתת עצמך וי"א לא אמר לו כלום אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך מיד נמס דמו בקרבו אמר לו רבי עקיבא רבי מיתתי במה אמר לו (ר') עקיבא שלך קשה מכולן נכנס ר"ע וישב לפניו ואמר לו רבי מעתה שנה לי פתח ושנה לו ש' הלכות בבהרת באותה שעה הגביה רבי אליעזר שתי זרועותיו והניחן על חזה שלו ואמר אוי לי על שתי זרועותי אלה ב' ספרי תורות שנפטרין מן העולם שאם יהיו כל הימים דיו וכל קנים קולמוסים וכל בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתי ושניתי ומה ששמשתי לחכמים בישיבה ולא חסרתי (מכל אשר שאלו עיני) אלא כאדם שטובל אצבעו בים ולא חסרתי מתלמודי אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת ועוד אני שונה ג' מאות הלכות במכשפה לא תחיה וי"א שלשת אלפים (משל) הלכות ולא שאלני אדם בהם דבר מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף שפעם אחת אמר לי רבי למדני איך נוטעים קישואין (ואיך עוקרין אותן) אמרתי דבר אחד נתמלא כל השדה קישואין. אמר לי רבי למדתני נטיעתן למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתכנסו כל הקישואין כולם למקום אחד. א"ל ר"א בן עזריה רבי מנעל שעל גבי האימום. אמר לו טהור. והיה משיב על טמא טמא ועל טהור טהור עד שיצתה נשמתו בטהרה. מיד קרע ר"א בן עזריה את בגדיו ובכה ויצא ואמר לחכמים רבותי בואו וראו ברבי אליעזר שטהור הוא לעוה"ב (לפי) שיצתה נשמתו בטהרה. לאחר שבת בא ר"ע ומצאו באריסרט' שבא מקסרי ללוד מיד קרע את בגדיו ותלש בשערו והיה דמו שותת ונופל לארץ והיה צועק ובוכה ואומר אללי רבי עליך אללי רבי עליך מרי שהנחת כל הדור יתום. פתח עליו בשורה ואמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו מעות יש לך עלי ואין לי שולחני לרצותן:

ד בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה. הוא היה אומר אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג ממנה מאותה מצוה סוף שהיא גוררת מצות הרבה. העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה. הוא היה אומר הפסק מאליך ויהא שכר להפסקך ואל יפסיקוך אחרים ויהא שכר להפסיקם. הוא היה אומר רד ממקומך

שתים ושלש מעלות ושב. טוב שיאמרו לך עלה משיאמרו לך רד שנאמר (משלי כ"ה:ז') כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך:

ה שלשה חייהם אינן חיים אלו הן המצפה לשלחן חבירו והדר בעלייה וכל שאשתו מושלת עליו וי"א שיסורין מושלין בגופו. הוא היה אומר נוח למלוך על כל העולם כולו מלישב (ולשנות) בפני בני אדם העטופים בסדינין (פי' שאינם תוכו כברו עיין בסוטה כב ע"ב פרש"י על דחפו גונדא):

פרק כו

א רבי עקיבא אומר סייג לכבוד שחוק. סייג לחכמה שתיקה. סייג לנדרים פרישות. סייג לטהרה קדושה. סייג לענוה יראת חטא:

ב הוא היה אומר אל תבא לבין הלצים שמא תלמד ממעשיהם. אל תאכל לחם עם כהן ע"ה שמא תמעול בקדשים. אל תפרוץ בנדרים שמא תמעול בשבועות. אל תרגיל עצמך לאכול מן הסעודה שמא יהא סופך לאכול מן הקנים. ואל תבא לידי ספק שמא תבא לידי ודאי ואל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד עבודת כוכבים שכן דוד הוא אומר (שמואל א כ"ו:י"ט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת כוכבים היה. אלא כך אמר דוד כל המניח א"י ויוצא חו"ל מעלה עליו הכתוב כאילו עובד עבודת כוכבים. הוא היה אומר כל הקבור בשאר ארצות כאילו קבור בבבל. כל הקבור בבבל כאילו קבור בא"י. כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח. לפי שכל א"י ראויה למזבח. וכל הקבור תחת המזבח כאילו קבור תחת כסא הכבוד שנאמר (ירמיהו י"ז:י"ב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו:

ג הוא היה אומר אין ע"ה חסיד ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד. הוא היה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שהן מנאפים ולא מפני שהן גוזלין אלא שפוסקין מדברי תורה ועוסקים בדברי שיחה. ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקים:

ד ר' שמעון בן אלעזר אומר ישראל שבחוצה לארץ עובדים עבודת כוכבים בטהרה. הא כיצד כותי שעשה משתה לבנו שלח וזימן כל היהודים שבעירו אע"פ שהן אוכלין ושותין ושמש שלהן עומד ומשקה עליהן מעלה עליהם כאילו אכלו מזבחי מתים שנאמר (שמות ל"ד:ט"ו) וקרא לך ואכלת מזבחו רבי אלעזר המודעי אומר המחלל שבתות והמבזה את המועדות והמפר את הברית בבשר והמגלה פנים בתורה אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. ור"ע אומר כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום חמשה לאוין משום לא תקום (ויקרא י"ט:י"ז) ומשום לא תטור (שם) ומשום לא

תשנא את אחיך בלבבך (שם) ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם) ומשום וחי אחיך עמך (שם כה) מתוך ששונא אותה רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה מן העולם:

ה הוא היה אומר האוכל אוכלין [שאינם עולים על גופו] (שאינו מברך עליהן) עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברבה שאינה כתיקונה:

ו רבי יהודה בן אילעי אומר אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי חנופה מבקש. ר"א הקפר אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה. ולא כאסקופה העליונה שמבלעת פרצופות. ולא כאסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים. אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתר והיא במקומה עומדת:

פרק כז

א רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות שנא' (שמואל א ב׳:ל׳) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו כי מכבדי אכבד זה פרעה מלך מצרים שנוהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם שיצא בראש פמליא שלו ואמרו לו עבדיו מנהג שבעולם כל המלכים אינם יוצאים אלא אחר פמליא שלהם ואתה יוצא בראש פמליא שלך. אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא לפיכך נהג בו הקב"ה כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו (שנא' (שיר השירים א׳:ט׳) לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי:

ב רבי פפייס אומר כנסת ישראל היתה משבחת על סוס רכב פרעה) שנא' (חבקוק ג׳:ט"ו) דרכת בים סוסיך. רבי יהושע בן קרחה אומר כשבא פרעה לים בא על סוס זכר ונגלה עליו הקב"ה בסוסיא נקיבה שנא' לסוסתי ברכבי פרעה. והלא לא רכב אלא על כרוב שנא' (תהילים י"ח:י"א) וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים. (שמואל א ב׳:ל׳) ובוזי יקלו זה סנחריב שנהג בזיון לפני מי שאמר והיה העולם (לפיכך ביזהו הקב"ה) שנא' (ישעיהו ל"ז:כ"ד) ביד עבדיך חרפת (את) אדני ותאמר ברוב רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבא מלון קיצו יער כרמילו (ואמר) אני קרתי ושתיתי מים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור. לפיכך פרע הקב"ה ממנו ע"י מלאך וגילח ראשו וזקנו וחזר בבושת פנים אל ארצו (רבי ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר הלומד ע"מ ללמד וכו') הוא היה אומר לא כל התורה כולה אתה מקבל עליך לגומרה ואי אתה בן חורין לפרוש הימנה אלא כל המרבה ומוסיף מוסיף שכר הרבה. ר' אלעזר בן חסמא

אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות רבי יוחנן בן נורי אומר ההלכות והטהרות והנדות והקינין הן הן גופי תורה. הוא היה אומר סידור של שלחן [גדול] ועשיית ב"ד וקיומיהן מביאין טובה לעולם:

ג ר' יוחנן בן דהבאי אומר האומר אין הלכה זאת נבראת אין לו חלק לעוה"ב. הוא היה אומר אל תרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא. משל למה הדבר דומה לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה היה מקצר בדעתו אמר לו ריקה מפני מה אתה מקצר בדעתך בכל יום טול שכרך דינר של זהב:

ד ר"א בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים. מלמד שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חבירו ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע (שמות י"ז:ט') בחר לנו אנשים בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאהו כמותו אע"פ שהוא רבו ויהושע תלמידו. ומניין שכבוד חבירו יהא חביב עליו כרבו שנא' (במדבר י"ב:י"א) ויאמר אהרן אל משה בי אדוני והלא אחיו קטן ממנו היה אלא עשאו רבו ומניין שכבוד רבו [יהא] חביב עליו ככבוד שמים שנא' (שם יא) ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדוני משה כלאם. שוקלו כנגד שכינה מפני שבראשונה היו אומרין דגן ביהודה ותבן בגליל ומוץ בעבר הירדן חזרו לומר אין דגן ביהודה ואין תבן בגליל אלא מוץ ובעבר הירדן לא זה ולא זה:

פרק כח

א רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה. ואין לך חכמה כחכמה של דרך ארץ ואין לך יופי כיופי של ירושלים. ואין לך עושר כעושר של מדי. ואין לך גבורה כגבורה של פרס. ואין לך זנות כזנות של ערביים. ואין לך גסות כגסות של עילם. ואין לך חנופה כחנופה של בבל שנא' (זכריה ה':י"א) ויאמר [אלי] לבנות לה בית בארץ שנער. ואין לך כשפים ככשפים של מצרים:

ב רבי שמעון בן אלעזר אומר חכם הדר בארץ ישראל ויוצא חוצה לארץ פגם (הדר בה משובח הימנו) ואע"פ שפגם משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות. משלו משל למה הדבר דומה לברזל הנדואי שבא ממדינת הים שאע"פ שנפחת ממה שהיה הוא משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות:

ג רשב"ג אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד. וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב

כאילו מטיל קנאה ותחרות בישראל לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנא' (אסתר א':כ"ב) להיות כל איש שורר בביתו:

ד רבן גמליאל אומר בד' דברים מלכות כותים אוכלת במכסאות במרחצאות ותרטייאות וארנוניות שלהן:

ה הוא היה אומר דברי תורה קשין לקנותן (ככלי מילת) ונוחין לאבדן ככלי פשתן. דברי שטות ודברי תיפלות נוחין לקנותם וקשין לאבדם כשק. פעמים שאדם לוקח שק מן השוק בסלע ומשתמש בו והולך ד' או חמש שנים. רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא וכל שאינו מקבל תענוגי העולם הזה נותנין לו תענוגי העולם הבא:

ו הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הוא דומה לטבח שמתקן סעודה לעצמו ואף שמצטער בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה למה הוא דומה לטבח שהתקין סעודה לאחרים ואע"פ שמצטער בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים:

ז הוא היה אומר יהיה סתרך עליך גלוי. ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר לחבירך:

ח הלל אומר אל תפרוש עצמך מן הצבור וכו':

ט הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא וכל המרבה בשר מרבה רמה ותולעה. וכל המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו. רבי אלעזר בן שמוע אומר שלש מדות בתלמידי חכמים אבן גזית אבן פינה אבן פיספס. אבן גזית כיצד זה תלמיד ששנה מדרש בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת. אבן פינה כיצד זה תלמיד ששנה מדרש והלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו זהו אבן פינה שיש לו שתי פיות בלבד. אבן פיספס כיצד זה תלמיד ששנה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות כשת"ח נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בתוספתות אומר לו באגדות אומר לו וזהו אבן פיספס שיש לה ארבע פיות מד' רוחותיה:

י רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודי"א טפל עושין אותו עיקר בעולם (הזה). דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל עושין אותו טפל בעולם (הזה). משלו משל למה הדבר דומה לאיסטרטיא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הרי נכווה באור ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה (רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך וכו'):

פרק כט

א רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו [ואל תנחמהו בשעת אבלו ואל תשאל לו בשעת נדרו] ואל תבא לביתו ביום אידו ואל תשתדל לראותו וכו' (יש אומרים) יש לך חבירים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם. הוא היה אומר בכל מקום שאדם הולך לבו הולך. עומד לבו עומד. יושב דברים מיושבים כנגדו:

ב הוא היה אומר כל השוקד עצמו על דברי תורה מוסרין לו שקדנין כנגדו. וכל הבוטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והגייסות והליסטין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו שנא' (תהילים נ"ח:י"ב) אך יש אלהים שופטים בארץ:

ג אבא שאול (בן ננס) אומר (יש לך) [ד' מדות בת"ח יש (לך)] אדם שלמד לעצמו ואינו מלמד לאחרים. לאחרים ואינו מלמד לעצמו הלמד לעצמו ולאחרים. ואינו למד לא לעצמו ולא לאחרים. הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם פרק אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחר ונתעסק בהן ולא שכחן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים. לאחרים ולא למד לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים וג' פעמים ושנה אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחן זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו. הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה סדר אחד שנים ושלשה סדרים והשנה אותן לאחרים ונתעסק בהן ולא שכחן נתפשה ותפשוה זהו שלמד לעצמו ולאחרים. אינו למד לא לעצמו ולא לאחרים. כיצד שנה אדם סדר אחד ב' וג' פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זהו שלא למד לעצמו ולא לאחרים. רבי חנניא בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו ר' יעקב בן חנניה אומר הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שלייתו של אמו על פניו ולא יצא לאויר העולם ולא ראה את העולם:

ד ר"א הקפר אומר כל המכבד חבירו לשום ממון סוף שנפטר ממנו בקלון. וכל הבוזה את חבירו לשום מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד. ומנין שכל המכבד חבירו לשום ממון סוף שנפטר ממנו בקלון שכן מצינו בבלעם הרשע שכבד בלק לשם ממון שנא' (במדבר כ"ב:י"ח) ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב. ומניין שנפטר ממנו בקלון שנא' (שם כד) ועתה ברח לך אל מקומך וגו' והנה מנעך ה' מכבוד. ומניין שכל הבוזה את חבירו לשם מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד שכן מצינו במשה

רבינו שביזה פרעה לשום מצוה שנא' (שמות י"א:ח') וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר. וכי פרעה עומד על הגג ומשה עומד על הארץ אלא כך אמר משה לפרעה אפי' כל עבדיך שעומדין (ומשתחוים) לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם. ומניין שנפטר ממנו בכבוד שנא' (שם יב) ויקרא למשה ולאהרן לילה אמרו לו וכי גנבים אנו שנצא בלילה אלא המתן לנו עד שיביא הקב"ה לנו ז' ענני כבוד ונצא בהם בשמחה ובראש גלוי שנא' (במדבר ל"ג:ג') ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה:

ה על ד' חלוקי כפרה הלך ר' מתיא בן חרש אצל ר' ישמעאל בן אלעזר הקפר ללודקיא לבקרו ואמר לו שמעת בארבע חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש. אמר לו שמעתי ושלשה הן ותשובה על כל אחת ואחת. כתוב אחד אומר (ירמיהו ג':י"ד) שובו בנים שובבים נאם ה' ארפא משובותיכם. וכתוב אחד אומר (ויקרא ט"ז:ל') כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם. וכתוב א' אומר (תהלים פט) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. וכתוב אחד אומר (ישעיהו כ"ב:י"ד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. הא כיצד אם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו מיד על זה נאמר שובו בנים שובבים. עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה התשובה תולה ויום הכפורים מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם. עבר אדם על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה תשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקין (ובשאר ימות השנה מכפרין) ועל זה נאמר ופקדתי בשבט פשעם. אבל מי שמחלל שם שמים אין בו כח לא לתשובה לתלות ולא ליסורין למרק ולא ליוה"כ לכפר אלא תשובה ויסורין תולין ומיתה ממרקת עמהן ועל זה נאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון:

ו איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמנן לא מפני שמנאפין ולא מפני שגוזלין אלא מפני שהן בוזין בעצמן:

ז ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה. כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא. הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזויין. הוא היה אומר הוי זהיר בשאילת שלום בין אדם לחבירו ואל תבוא לבין המחלוקת ואל תשתדל לראותו. שב במקום חברים והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים:

פרק ל

א רבי נתן בן יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים ד"ת מעוני סופה לקיימה מעושר. הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמ"ח מביאין טובה לעולם:

ב ר"מ אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו בודאי. כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיפה בפונדיון. ספק חטא ספק לא חטא מביא (מעילה וחומשה ומביא) אשם בשתי סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה והרי דברים ק"ו אם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה בודאי ק"ו למדת הטובה מרובה. רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה במזיד כיצד שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה פטור. הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו [הרי זה גולה על ידו] וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב ואם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאילו עשאה במזיד ק"ו למדת הטוב מרובה:

ג רבי עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אע"פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן וכל המדבק בעושי מצוה אע"פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן כיצד שנים מעידים באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין ונגמר דינם ליהרג וכשהן מוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ (ובא) אחריהם ואומר יודע אני בעדות זו אומרים לו בא והעד עדותך. אף הוא נמצא זומם ונגמר דינו ליהרג כשהן מוציאין אותו לבית הסקילה אומר אוי לי שאילו לא באתי אני כבר לא נגמר דיני ליהרג עכשיו שבאתי עמהן נגמר דיני ליהרג. (אומרים לו ריקה אפי' מאה בני אדם באין אחריך ונמצאו זוממין כולן נהרגין). וכי איזהו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב אם פורענות מעוטה המדבק בעוברי עבירה אע"פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות ק"ו למדת הטוב מרובה:

ד ר' שמעון אומר כך עונש של בדאי שאפי' דובר אמת אין שומעין לו שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן בתחלה האמין להם שנאמר (בראשית ל"ז:ל"א) ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים וכתיב (שם) ויכירה ויאמר כתונת בני אבל באחרונה אע"פ שדברו אמת לפניו לא האמין להם שנאמר (שם מה) ([ויפג לבו כי לא האמין להם]) ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי ולא האמין להם. ויש אומרים רוח הקודש שנסתלקה מיעקב אבינו שרתה עליו באותה שעה שנא' (שם) ותחי רוח יעקב אביהם:

פרק לא

א רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה כאילו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו. הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו ואין צריך לומר משל אחרים:

ב בעשרה מאמרות נברא העולם וכי מה צורך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל העושה מצוה אחת וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת [מעלה עליו הכתוב] כאילו קיים עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות. וכל העובר עבירה אחת וכל המחלל שבת אחד וכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות שכן מצינו בקין שהרג את הבל אחיו שנא' (בראשית ד':י') קול דמי אחיך דם אחד שפך דמים רבים נאמר אלא מלמד שדם בניו ובני בניו וכל תולדותיו עד סוף כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כולם היו עומדין וצועקין לפני הקב"ה (הא למדת שאדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו):

ג רבי נחמיה אומר מנין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית שנא' (שם ה) זה ספר תולדות אדם ולהלן הוא אומר (שם ב) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם מה להלן בריאה ועשיה אף כאן בריאה ועשיה מלמד שהראהו הקב"ה כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כאילו הם עומדין (ומשחקין) לפניו. וי"א לא הראהו אלא צדיקים בלבד שנא' (ישעיהו ד':ג') כל הכתוב לחיים בירושלים. רבי יהושע בן קרחה אומר הרי הוא אומר (תהילים קל"ט:ט"ז) גלמי ראו עיניך ועל ספרך וגו' מלמד שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ופרנסיו דור דור ומנהיגיו דור דור ונביאיו דור דור וגבוריו דור דור ופושעיו דור דור וחסידיו בדור פלוני עתיד להיות מלך פלוני בדור פלוני עתיד להיות חכם פלוני. ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי אומר תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב"ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת שנא' (משלי ח':ל') ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת בתבל ארצו. משלו משל למה הדבר דומה לאחד שנטל את העץ ומבקש לצור צורות הרבה ואין לו מקום לצור ויש לו צער אבל מצייר בארץ והולך ומבדיל הרבה הרבה. אף כך הקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו וברא את השמים ואת הארץ עליונים ותחתונים. ויצר באדם כל מה שברא בעולמו. ברא חורשים בעולם וברא חורשים באדם זה שערות של

אדם. ברא חיה רעה בעולם ברא חיה רעה באדם זה (בני מעיו) של אדם. (ברא קורצין בעולם וברא קורצין באדם זה אזניו של אדם). ברא ריח בעולם ברא ריח באדם זה חוטמו של אדם. חמה בעולם חמה באדם זה אורו של אדם. מים סרוחים בעולם מים סרוחים באדם זהו מימי חוטמו של אדם. מים מלוחים בעולם מים מלוחים באדם זהו דמעות של עינים. נחלים בעולם נחלים באדם אלו דמעות חומות בעולם חומות באדם אלו שפתותיו של אדם. דלתות בעולם דלתות באדם זה שיניו של אדם. (רקיעים בעולם רקיעים באדם זה לשונו של אדם). מים מתוקים בעולם מים מתוקים באדם זהו רוקו של אדם. לסתות בעולם לסתות באדם זה לחייו של אדם. מגדלים בעולם מגדלים באדם זה צוארו של אדם. סתידראות בעולם סתידראות באדם זה זרועותיו של אדם. יתידות בעולם יתידות באדם זה אצבעותיו של אדם. מלך בעולם מלך באדם ראשו. (אשכולות בעולם אשכולות באדם דמו). יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו. ריחים בעולם ריחים באדם זה קרקבנו של אדם. נימסים בעולם נימסים באדם זה טחולו של אדם. אשפתות בעולם אשפתות באדם זה כריסו של אדם. בורות בעולם בורות באדם זה טיבורו של אדם. מים חיים בעולם מים חיים באדם זה (מי רגליו של אדם חיים בעולם חיים באדם זה) דמו של אדם. עצים בעולם עצים באדם זה עצמותיו של אדם גבעות בעולם גבעות באדם זה עגבותיו של אדם. עלי ומכתשת בעולם עלי ומכתשת באדם זה ארכבותיו של אדם. סוסים בעולם סוסים באדם זה שוקיו של אדם. (מלאך המות בעולם מלאך המות באדם זה עקיביו של אדם). הרים ובקעות בעולם הרים ובקעות באדם עומד דומה להר נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם:

פרק לב

א עשרה דורות מאדם ועד נח וכי מה הוצרך לבאי עולם לכך אלא ללמדך שכל הדורות היו מכעיסין ובאין ולא הביא הקב"ה עליהם את מי המבול בשביל צדיקים וחסידים שהיו בהם. וי"א כל זמן שהיה מתושלח חי לא ירד מבול לעולם וכשמת מתושלח עוד נתלה להם שבעת ימים לאחר מיתתו שנא' (בראשית ז':י') ויהי לשבעת הימים מה טיבן של שבעת הימים הללו אלו ימי אבלו של צדיק שעיכב את הפורענות. לפיכך נאמר ויהי לשבעת הימים. ד"א ויהי לשבעת הימים מלמד שקבע הקב"ה להם זמן לאחר ק"כ שנה שמא יעשו תשובה ולא עשו ולכך נאמר ויהי לשבעת הימים. ד"א מלמד ששינה עליהם הקב"ה סידורו של עולם והיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח שמא יבינו ויתייראו ויעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר ויהי לשבעת הימים. דבר אחר מלמד שהעריך להם

הקב"ה את שולחנו והראה להם טובו מעין העולם הבא כדי שידקדקו הן בעצמן ויאמרו אוי לנו טובה זו שאבדנו וששיחתנו זרענו (מן הארץ) שנא' (שם ו) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה וגו':

ב רבי אלעזר בן פרטא אומר הרי הוא אומר (שם) לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה איני דן אותם עד שאכפול להם שכרן שנא' (איוב כ"א:י"ג) יבלו בטוב ימיהם (ושנותיהם בנעימים) וברגע שאול יחתו. רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה איני משווה יצר הרע על יצר הטוב אימתי עד שלא נחתם גזר דינם אבל נחתם גזר דינם שניהם שוין (בעבירה):

ג הוא היה אומר צדיקים נוטל מהם יצר הרע ונותן להם יצר טוב שנא' (תהילים ק"ט:כ"ב) לבי חלל בקרבי. רשעים נוטל מהם יצר טוב ונותן להם יצר הרע שנא' (שם לו) נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו. בינונים נותנין להם זה וזה את שבא ליצר הרע יצר הרע שופטו את שבא ליצר טוב יצר טוב שופטו שנא' (שם קט) כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו. ר"ש בן אלעזר אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה ([איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים אימתי בעוה"ז אבל בעוה"ב אמר הכתוב (שם קמו) תצא רוחו ישוב לאדמתו. ר"ע אומר הרי הוא אומר (בראשית ו':ג') לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה]) הם לא דנו בעצמן שהן בשר ודם אלא הגיסו את רוחן כלפי מעלה ויאמרו לאל סור ממנו. ר"מ אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה אמרו הדור ההוא לא ידון ה' אין דיין בעולם נטש המקום את העולם. רבי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ אני מושיב להם סנהדרין במרום:

פרק לג

א עשרה דורות מנח ועד אברהם וכי מה צורך לבאי עולם בכך אלא ללמד שכל אותן הדורות היו מכעיסין לפניו ולא היה אחד מהם שיהלך בדרכי הקב"ה עד שבא אברהם אבינו והלך בדרכי הקב"ה שנא' (בראשית כ"ו:ה') עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (וכי תורה אחת שמר והלא תורות הרבה שמר) אלא מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו ב' כליותיו כשני חכמים והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה כל הלילה שנא' (תהילים ט"ז:ז') אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ולא עוד אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחלה ואח"כ משפט שנא' (בראשית י"ח:י"ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' בזמן ששני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו בדין ואמר

אחד על חבירו זה חייב לי מנה היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם סדרו דינכם לפני וסדרו דינן כיון שא' מתחייב לחבירו אמר לזה שבידו המנה תן המנה לחבירך ואם לאו אמר להם חילקו (מה שעליכם) והפטרו לשלום אבל דוד המלך לא עשה כן אלא עושה משפט תחלה ואח"כ עושה צדקה שנא' (שמואל ב ח':ט"ו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך אומר הא' זה נתחייב לי מנה אמר להם סדרונו דינכם וסדרו דינם כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו ואם לאו אמר להם (חלקו מה שעליכם ו) תפטרו בשלום:

ב עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה ובכולן נמצא שלם אלו הן שנים בלך לך ב' בשתי בניו ב' בשתי נשיו אחד עם המלכים ואחד בין הבתרים אחד באור כשדים ואחד בברית מילה (בין הבתרים). וכל כך למה כדי שכשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו שיהיו המלאכים אומרים יותר מכולנו יותר מכל שוה אברהם אבינו ליטול שכרו שנא' (קהלת ט':ז') לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך. כנגד עשר נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ובכולן נמצא שלם וכנגדן עשה הקב"ה י' נסים לבניו במצרים כנגדן הביא עשר מכות כנגדן נעשו לישראל עשרה נסים על הים כנגדן הביא עשר מכות על המצריים בים. מצריים הרעימו עליהם בקולם אף הקב"ה הרעים עליהם בקול על הים שנא' (איוב ל"ז:ה') ירעם אל בקולו נפלאות. מצריים באו על הים בקשת ובחצים והקב"ה נגלה עליהם בקשת ובחצים שנאמר (חבקוק ג':ט') עריה תעור קשתך ואומר (תהילים י"ח:ט"ו) וישלח חציו ויפיצם. מצריים באו על הים בחרבות אף הקב"ה בא עליהם בחרבות (ורמחים) שנא' וישלח חציו ויפיצם ברק ויהם ואין ברק אלא חרב שנא' (יחזקאל כ"א:י"ד-ט"ו) חרב חרב הוחדה וגם מרוטה למען טבוח טבח הוחדה למען היה לה ברק מורטה. מצריים נתגאו במגן וצנה והקב"ה עשה כמו כן שנא' (תהילים ל"ה:ב') החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי. מצריים באו בחנית וכך הקב"ה שנא' (חבקוק ג':י"א) לנוגה ברק חניתך. מצריים באו באבנים בקלעים והקב"ה נתגאה עליהם באבני אלגביש שנאמר (תהילים י"ח:י"ג) (מנוגה נגדו) עביו עברו ברד וגחלי אש. בשעה שעמדו אבותינו על הים אמר להם משה קומו עברו אמרו לו לא נעבור עד שנראה הים נקבים נקבים נטל משה מטהו והכה על הים ונעשה הים נקבים נקבים שנא' (חבקוק ג':י"ד) נקבת במטיו ראש פרזיו. אמר להם משה קומו עברו אמרו לו לא נעבור עד שנעשה הים בקעה לפנינו הכה משה על הים ונעשה בקעה לפניהם שנאמר (תהילים ע"ח:י"ג) בקע ים ויעבירם ונאמר (ישעיהו ס"ג:י"ד) כבהמה בבקעה תרד. אמר

להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים שנא' (תהלים קל ו) לגוזר ים סוף לגזרים. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומר נטל משה המטה והכה הים ונעשה לפניהם טיט שנא' (חבקוק ג':ט"ו) דרכת בים סוסיך חומר מים רבים. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו מדבר נטל משה את המטה והכה על הים שנא' (תהילים ק"ו:ט') ויוליכם בתהומות כמדבר. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו פירורים פירורים נטל משה את המטה והכה על הים שנא' (שם עד) אתה פוררת בעזך ים. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו סלעים סלעים נטל המטה והכה על הים שנא' (שם) שברת ראשי תנינים על המים הוי אומר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לנו יבשה נטל משה את המטה והכה על הים שנא' (שם סו) הפך ים ליבשה ואומר (שמות י"ד:כ"ט) ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו חומות נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר (שם יד) והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשו לפנינו נאדות נטל משה את המטה והכה על הים שנא' (שם טו) נצבו כמו נד נוזלים. (ומנין שבין הגזרים ירדה אש וליחכתן שנאמר (ישעיהו ס"ד:א') כקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך) והיו הנודות מושכין שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן יונקין מהם שנא' (דברים ל"ב:י"ג) ויניקהו דבש מסלע. וי"א היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הם שנא' נוזלים ואין נוזלים אלא מתוקים שנא' (שיר השירים ד':ט"ו) באר מים חיים ונוזלים מן לבנון וענני כבוד למעלה מהם שלא ישלוט בהם השמש ועברו ישראל כן כדי שלא יצטערו. רבי אליעזר אומר תהום כפה עליהם מלמעלה ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו. רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים מים העליונים והתחתונים היו מנערין את המצריים שנא' (שמות י"ד:כ"ז) וינער ה' את מצרים בתוך הים:

פרק לד

א עשרה נסיונות ניסה הקב"ה את אבותינו ובכולן לא נמצאו שלימים ואלו הן במדבר בערבה מול סוף [בין פארן ובין תפל ולבן וחצירות ודי זהב] (דברים א':א') במדבר שעשו את העגל שנא' (שמות ל"ב:ח') עשו להם עגל מסכה בערבה על המים שנא' (שם יז) ויצמא שם העם למים. מול סוף על שהמרו על ים סוף (וי"א זה פסלו של מיכה). רבי

יהודה אומר המרו על הים המרו בתוך הים שנא' (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף. בין פארן במרגלים (במדבר י"ג:ג') וישלח אותם משה ממדבר פארן. בין תופל אלו דברי תיפלות שתפלו על המן. ולבן זה מחלוקתו של קרח. וחצירות על השליו הרי שבעה ובמקום אחר הוא אומר (דברים ט':כ"ב) ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה. ודי זהב אמר להם (אהרן) דייכם חטא זהב שהבאתם לענל. ורבי אליעזר בן יעקב אומר די הוא עון זה שלקו ישראל בו מכאן ועד שיחיו המתים:

ב עשרה שמות של שבח נקרא הקב"ה. אלו הן שם אל"ף דל"ת ויו"ד ה"א י"ה אלהי"ם אלו"ה אלהי"ך אלהיכם אל אהי"ה אש"ר אהי"ה שד"י צבאות. אמר רבי יוסי חלקנו על צבאות שנא' (שם כ) ופקדו שרי צבאו"ת בראש העם:

ג עשרה שמות נקראו לעכו"ם שם גנאי אלו הן שקוצים גלולים מסכות פסילים אלילים אשירים חמנים עצבים און ותרפים:

ד שני סמניות אמורות בתורה בפרשה קטנה ואיזו פרשה קטנה ויהי בנסוע הארון וכו' רבן שמעון בן גמליאל אומר ראויה היתה פרשה זו שתעקר ממקומה ותכתב במקום אחר כיוצא בו (שופטים י"ח:ל') ויהונתן בן גרשום בן מנשה וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה אביו לפיכך תולין במנשה כיוצא בו (זכריה ד':י"ד) אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ זה אהרן ומשיח ואיני יודע איזה מהן חביב כשהוא אומר (תהילים ק"י:ד') נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם הוי יודע שמלך המשיח חביב יותר מכהן צדק הרי הוא אומר (תהילים פ':י"ד) יכרסמנה חזיר מיער ויכרסמנה חזיר מיאור (כתיב) יכרסמנה חזיר מיער שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום כותים דומות עליהם כחזיר מיער מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבהמות ומלקה בני אדם כך כל זמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום כותים הורגין ומלקין ומזיקין אותם וכל זמן שישראל עושים רצונו של מקום אין כותים מושלין בהם כחזיר של יאור מה חזיר של יאור אינו הורג נפשות ואינו מזיק לבריות כך כל זמן שישראל עושין רצונו אין אומה ולשון הורגין בהן ומזיקין בהן ולא מלקין אותן לכך נכתב חזיר מיאור:

ה עשר נקודות בתורה אלו הן ישפוט ה' ביני וביניך (בראשית ט"ז:ה') על י' שביניי"ך נקוד מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר וי"א על המטילין מריבה ביני וביניך. ויאמרו אלי"ו איה שרה (שם יח) נקוד על אי"ו שיודעין בה ומבקרין אחריה. (נקוד על) בשכבה ובקומה (שם יט) נקוד על וי"ו שבקומה הראשון מלמד שלא הרגיש אלא בעמידתה (של צעירה) כיוצא בו וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהי"ו (שם לג) כולו

נקוד מלמד שלא נשקו באמת. ר"ש בן אלעזר אומר נשיקה זו של אמת וכולן אינן של אמת. כיוצא בו וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (שם לז) נקוד על א"ת מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות (ולהתפתות). כיוצא בו כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן (במדבר ג':ל"ט) נקוד על אהרן למה מלמד שלא היה אהרן מן המנין. כיוצא בו או בדרך רחוק"ה (שם ט) נקוד על ה' שברחוקה מלמד שלא היתה דרך רחוקה אלא מן אסקופת עזרה ולחוץ. כיוצא בו ונשים עד נופח אשר עד מידבא (שם כא) נקוד על ריי"ש שבאש"ר למה מלמד שהחריבו העובדי כוכבים ולא החריבו המדינות שלא החריבו עובדי כוכבים אלא המדינות. ועשרון עשרון (במדבר כ"ט:ט"ו) של יו"ט הראשון של חג הסכות נקוד על עשרו"ן בוי"ו למה מלמד שלא יהא שם אלא עשרון אחד כיוצא בו (דברים כ"ט:כ"ח) הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנ"ו ולבנינ"ו נקוד על לנו ולבנינו ועל ע' שבעד למה אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך אומר אני לו כבר נקדתי עליהן ואם אומר לי יפה כתבת אעביר נקודה מעליהן. אחת עשרה היא [והיא כתיב ביו"ד] בתורה. הראשון הוא מלך בלע היא צוער. הלא הוא אמר לי אחותי הוא והיא גם הוא אמרה אחי הוא. הוא מוצאת והיא שלחה אל חמיה לאמר. וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה. והיא הפכה שער לבן. ואם יראנה הכהן [וגו'] והיא כהה. והיא תראה את ערותו. את אביה היא מחללת. (בקנאות) ונסתרה והיא נטמאה (והיא לא נתפשה). או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה:

ו עשר ירידות ירדה שכינה על העולם אחת בגן עדן שנא' (בראשית ג':ח') וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן ואחת בדור המגדל שנא' (שם יא) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל ואחת בסדום שנא' (שם יח) ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי ואחת במצרים שנאמר (שמות ג':ח') וארד להצילו מיד מצרים ואחת על הים שנאמר (תהילים י"ח:י') ויט שמים וירד ואחת בסיני שנא' (שמות י"ט:כ') וירד ה' על הר סיני לעיני כל העם ואחת במקדש שנאמר (יחזקאל מ"ד:ב') ויאמר אלי ה' השער הזה סגור יהיה לא יפתח וגו' כי ה' אלהי ישראל בא בו ואחת בעמוד הענן שנאמר (במדבר י"א:כ"ה) וירד ה' בענן ואחת שעתידה להיות בימי גוג ומגוג שנא' (זכריה י"ד:ד') ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים:

ז עשרה מעלות נסתלקה שכינה ממקום למקום מכפורת לכרוב ומכרוב למפתן הבית וממפתן הבית לשני כרובים ומשני כרובים לגג ההיכל ומגג ההיכל לחומת עזרה ומחומת עזרה למזבח וממזבח לעיר ומעיר להר (הבית) ומהר (הבית) למדבר. מכפורת לכרוב דכתיב (שמואל ב כ"ב:י"א) וירכב על כרוב ויעוף. מכרוב למפתן דכתיב (יחזקאל

ט׳:ג׳) (ויעל כבוד ה׳) מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית. וממפתן הבית לשני כרובים דכתיב (שם י׳) ויצא כבוד ה׳ מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים. מכרוב לגג ההיכל דכתיב (משלי כ״א:ט׳) טוב לשבת על פנת גג. מגג לחומת העזרה דכתיב (עמוס ז׳:ז׳) והנה ה׳ נצב על חומת אנך. ומחומת העזרה למזבח שנאמר (שם ט) ראיתי את ה׳ נצב על המזבח. וממזבח לעיר שנא׳ (מיכה ו׳:ט׳) קול ה׳ לעיר יקרא. ומעיר להר דכתיב (יחזקאל י״א:כ״ג) ויעל כבוד ה׳ מעל תוך העיר ויעמוד על ההר וגו׳. מהר למדבר דכתיב (משלי כ״א:י״ט) טוב שבת בארץ מדבר. ואחת שנסתלקה כלפי מעלה שנאמר (הושע ה׳:ט״ו) אלך אשובה אל מקומי:

ח עשרה שמות נקרא נביא. אלו הן ציר. נאמן. עבד. שליח. חוזה. צופה. רואה. חולם. נביא. איש האלהים:

ט עשרה שמות נקרא רוח הקדש. אלו הן משל. מליצה. חידה. דיבור. אמירה. תפארת. ציווי. משא. נבואה. חזיון:

י עשרה שמות נקרא שמחה. אלו הן ששון. שמחה. גילה. רינה. דיצה. צהלה. עליזה. חדוה. תפארת. עליצה:

יא עשרה נקראו חיים. הקב״ה (ירמיהו י׳:י׳) וה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים. תורה נקראת חיים שנא׳ (משלי ג׳:י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר. ישראל נקראו חיים שנא׳ (דברים ד׳:ד׳) ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כולכם היום. צדיק נקרא חיים שנא׳ (משלי י״א:ל׳) פרי צדיק עץ חיים. גן עדן נקרא חיים ([שנא׳ (תהילים קט״ז:ט׳) אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים. עץ נקרא חיים]) שנא׳ (בראשית ב׳:ט׳) ועץ החיים בתוך הגן. ארץ ישראל נקראת חיים שנא׳ (יחזקאל כ״ו:כ׳) ונתתי צבי בארץ חיים. (ירושלים נקראת חיים שנא׳ (תהילים קט״ז:ט׳) אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים). גמילות חסדים נקרא חיים שנא׳ (תהילים ס״ג:ד׳) כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך. חכם נקרא חיים שנא׳ (משלי י״ג:י״ד) תורת חכם מקור חיים. מים נקרא חיים שנא׳ (זכריה י״ד:ח׳) ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים:

פרק לה

א עשרה נסים נעשו לאבותינו בבהמ״ק [מעולם לא הסריח בשר הקדש] ולא הפילה אשה מריח בשר הקודש [(עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים) לא ניזוק אדם בירושלים מעולם] ולא נפגע אדם בירושלים ולא נכשל אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם לא היתה מפולת בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי

תנור לצלות פסחים בירושלים. מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מיטה שאישן עליה בירושלים. מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים:

ב אין ירושלים מטמאה בנגעים. ואין נידונית בעיר הנדחת. ואין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות וצינורות לרשות הרבים מפני אהל (המת ו) הטומאה. ואין מלינין בה את המת. ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם. ואין עושין בה מקום לגר ותושב. ואין מקיימין בה קברות חוץ מקברי בית דוד וחולדה הנביאה שהיו שם מימות נביאים הראשונים (וכשפינו את הקברות מפני מה לא פינום) אמרו מחילה היתה שם שהיתה מוציאה הטומאה לנחל קדרון. ואין נוטעים בה נטיעות. ואין עושין בה גנות ופרדסין חוץ מגנות וורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים. ואין מגדלין בה (אווזין ו) תרנגולין ואין צי"ל חזירים. אין מקיימין בה אשפתות מפני הטומאה. ואין מקיימין בה סורר ומורה דברי רבי נתן שנאמר (דברים כ"א:י"ט) ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו ואין זה עירו ואין זה מקומו. אין מוכרין בה בתים [אלא] מן הקרקעות ולמעלה. ואין [מוכרין הבית לצמיתות] בתוכה לאחר י"ב חדש. ואין לוקחין בה שכר מטות ומצעות רבי יהודה אומר אף שכר המטות והמצעות [לא היו לוקחין בה]. עורות קדשים מה היו עושין בהן נותנין אותן לבעלי אושפיזין. רשב"ג אומר אכסניים היו שרויים מבפנים ובעלי אושפיזין מבחוץ. אכסניים היו מערימין ונוטלין כבשים המצויירין שעורותיהן יפה בד' וה' סלעים ונותנין לבעלי אנשי ירושלים ובה [בעלי בתים] היו משתכרין:

ג כתוב אחד אומר (דברים י"ב:י"ד) באחד שבטיך וכתוב אחד אומר (שם) מכל שבטיכם באחד שבטיך זו שבט יהודה ובנימין מכל שבטיכם (זו ירושלים) שכל ישראל שותפין בה. מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות ומה היה בחלקו של בנימין ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו [ועליו מזבח בנוי] זכה בנימין ונעשה אושפיזכנא לגבורה שנא' (שם לג) ובין כתפיו שכן:

ד א"ר יהושע בן לוי באותה שעה שיודע אני שבית הבחירה עתידה ליקבע בין תחומו של יהודה לבנימין אלך ואתקן דושנה של יריחו. ומי אכל כל אותן השנים בני קיני חותן משה. שנא' (שופטים א':ט"ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים וגו אמר כשיגלה הקב"ה את שכינתו עתיד לשלם שכר טוב ליתרו ולבניו. [ומנין] הם מתפרנסין בניו של יתרו מן הצדקה שנאמר (ד"ה א ב) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ ואומר (שם ד) המה היוצרים ויושבי נטעים וגו'. (בני אדם גדולים היו ובעלי בתים ובעלי שדות וכרמים היו ובשביל מלאכתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה ישבו שם) עם המלך במלכותו ישבו

שם להיכן הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקום (באותה שעה היה) יעבץ איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד ויושב ודורש בתורה שנאמר (דברי הימים א ד:י) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר [אם ברך תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל]:

ה עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא נראה זבוב בבית המטבחים ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים חוץ מרבי ישמעאל בן קמחית שיצא להסיח עם שר אחד ונתזה צינורא מפיו ונפל על בגדיו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אמן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי. (מעולם לא נפגע אדם בירושלים ולא ניזוק אדם ולא נכשל במקדש מעולם) לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם. ולא פיגלו הכהנים בקדשים מעולם וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעכל במיעיהן כדרך שהמזון מתעכל:

ו מעולם לא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים:

ז כלי חרס שנשבר במקומו נבלעין שבריו. לא נצחה הרוח בעמוד עשן (הקטורת). ובזמן שיצא [עמוד עשן] מן המזבח [העולה היה] מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לרקיע [ובזמן שעמוד הקטורת יוצא ממזבח הזהב היה נכנס כדרכו לבית קדשי קדשים]:

ח (עומדין צפופין ומשתחוין רוחים בזמן שישראל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין דחוקים אין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם [וכשהם משתחוים רווחים]) נס גדול מכולם אפילו ק' בני אדם נכפפים בבת אחת אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם (נסים נעשו בעזרה שאפי' כל ישראל נכנסין בעזרה עזרה מחזקתן). נס גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה דחוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם (כמלא קומתו) וכשהן משתחוין נעשה ריוח ביניהם כמלא קומת אדם:

ט רשב"ג אומר עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל האומות וכל הממלכות שנאמר (ירמיהו ג:י"ז) ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' ולהלן הוא אומר (בראשית א:ט') יקוו המים מה [קווי האמור להלן ליכנס] כל מימי בראשית למקום אחד אף קווי האמור כאן לקבץ כל האומות והממלכות לתוכה שנא' ונקוו אליה כל הגוים:

פרק לו

א אנשי סדום לא חיין ולא נידונין שנא' (שם יג) ואנשי סדום רעים וחטאים וגו'. רעים זה עם זה. וחטאים בגלוי עריות. להי' זה חלול השם. מאד שהיו מתכוונין לעבירות דברי ר"א

רבי יהושע אומר באין הן לדין שנא' (תהילים א':ה') (על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים) בעדת צדיקים בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים. ר' נחמיה אומר אפילו בעדת רשעים אינן באים שנא' (שם קד) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם. קטנים בני רשעים לא חיין ולא נידונים שנא' (מלאכי ג':י"ט) כי הנה היום בא בוער כתנור [וגו'] [אשר לא יעזוב להם שורש וענף] דברי ר"א. רבי יהושע אומר (אינם) באים ועליהם הוא אומר (דניאל ד':י"א) קרי בחיל וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפוהי אתרו ענפיה ובדרו אינביה ואומר (שם) ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו ובאסור די פרזל ונחש נאמר כאן שרשיו ונאמר להלן שרשיו מה שרשיו האמור להלן בגופו של אילן אף שורש האמור כאן בגופו של אדם הכתוב מדבר א"כ מה אני מקיים (מלאכי ג':י"ט) אשר לא יעזוב להם שורש וענף שלא תמצא להם זכות שיסמכו עליה. ואחרים אומרים באים הם ועליהם הכתוב הוא אומר (ישעיהו מ"ד:ה') זה יאמר להי' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו להי' ובשם ישראל יכנה. זה יאמר להי' אני אלו צדיקים גמורים. וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשע וזה יכתוב ידו להי' אלו רשעים שפירשו מדרכיהם וחזרו בהם ועשו תשובה. ובשם ישראל יכנה אלו גרי אומות העולם:

ב קרח ועדתו לא חיין ולא נידונין שנאמר (במדבר ט"ז:ל"ג) ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל דברי ר' אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן ועליהם הוא אומר (ש"א ב) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל נאמר כאן שאול (במדבר ט"ז:ל"ג) וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ונאמר להלן שאול מה שאול שנאמר להלן מוריד ומעלה אף שאול האמור כאן ירדו ועתידין לעלות אמר לו ר"א מה אני מקיים ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל אמר לו מתוך הקהל אבדו מן העוה"ב לא אבדו:

ג דור המדבר לא חיין ולא נידונין שנא' (שם יד) במדבר הזה יתמו ושם ימותו ואומר (תהילים צ"ה:י"א) אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי דברי ר"א. רבי יהושע אומר באין הן ועליהן הוא אומר (שם נ) אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח. אמר לו קבל דברי מה אתה מקיים אשר נשבעתי באפי אמר לו אלו מרגלים כל רשעי הדור (כולן). אמר לו רבי יהושע ומה אתה מקיים אספו לי חסידי אמר לו זה משה ואהרן וכל חסידי הדור משבט לוי משיבין על דבריו רשעים נאמר בהם שם וצדיקים לא נאמר בהם שם והלא כבר (בראשית מ"ט:ל"א) שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו ואומר נאמר (שם נ) בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני ואומר (במדבר כ':א') ותמת שם מרים ותקבר שם [והלא כבר נאמר (שם לג) ויעל אהרן הכהן וגו' וימת שם] ואומר (דברים ל"ד:ה') וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה'. רבי יוסי הגלילי אומר

אינן באין שנא' (במדבר יב) במדבר הזה יתמו ושם ימותו ואומר (דברים כב) וערפו שם את העגלה בנחל. מה שם האמור להלן בעגלה ערופה שתמות ולא תזוז ממקומה אף שם האמור כאן ימותו ולא יזוזו ממקומן. (ואחרים אומרין באים הן ועליהן הוא אומר (ירמיהו ב׳:ב׳) הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר [וגו' זכרתי לך חסד נעוריך] וגו'):

ד עשרת השבטים לא חיין ולא נידונין שני׳ (דברים כ״ט:כ״ז) ויתשם ה׳ מעל אדמתם [וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה]. רשב״י אומר מה היום ([הזה אשר מרדו בו]) הולך ואינו חוזר אף הם אינם חוזרין. ר״ע אומר מה היום מאפיל ומאיר אף אפילה שלהן עתידה להאיר. (ר״ג אומר הרי הוא אומר (דברים י״א:כ״א) למען ירבו ימיכם וימי בניכם ואומר (שם כד) לא יומתו אבות על בנים כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים [אין האב מאריך ימים אין הבן מאריך ימים] רבי יוסי הגלילי מסייע לר״א ור״ג מסייע לרבי יהושע):

ה שבעה אין להם חלק לעוה״ב ואלו הן לבלר וסופר וטוב שברופאין ודיין לעירו וקוסם חזן וטבח:

ו שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה״ב. ג׳ מלכים ירבעם אחאב מנשה. ד׳ הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וגיחזי. רבי יהודה אומר מנשה כבר שב שנא׳ (ד״ה ב ל״ג) ויתפלל אליו ויעתר לו אמר לו אילו כתיב וישיבהו לירושלים ושתק היינו [אומרים] כדבריך כשהוא אומר למלכותו השיבו ולא השיבו לחיי העוה״ב. ר״מ אומר אבשלום אין לו חלק לעוה״ב. רשב״א אומר ירבעם אחאב מנשה בעשא ואחזיה וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להן חלק לעוה״ב. רבי יוחנן בן נורי אומר אף ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעוה״ב. הוא היה אומר המנענע קולו בשיר השירים (והלוחש על המכה) והרוקק על המכה ואומר כל המחלה וגו׳ אין לו חלק לעוה״ב. וחכמים אומרים כל תלמיד חכם ששנה ופירש אין לו חלק לעוה״ב שנא׳ (במדבר טו) כי דבר ה׳ בזה ואומר (ירמיהו ב׳:ה׳) מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי. ר״מ אומר כל שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעוה״ב. ור״ע אומר אף מי שאינו משמש לתלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא:

פרק לז

א שבעה בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. למעלה מכולם ברא רקיע. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמאירין לעולם. למעלה מכוכבים ברא אילנות שאילנות עושין פירות וכוכבים אינם עושין פירות. ולמעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שרוחות רעות

הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומן. למעלה מרוחות רעות ברא בהמה שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות לא עושות ולא אוכלות. למעלה מן הבהמה ברא אדם שבאדם יש בו דעה ובבהמה אין בה דעה. למעלה מן האדם ברא מלאכי השרת שמלאכי השרת הולכין מסוף העולם ועד סופו ובני אדם אינן כן:

ב ששה דברים נאמרו בבני אדם שלשה כבהמה ושלשה כמלאכי השרת. שלשה כבהמה אוכלין ושותין כבהמה פרין ורבין כבהמה ומוציאין ריעי כבהמה. שלשה כמלאכי השרת יש בהן בינה כמלאכי השרת ומהלכין בקומה זקופה כמלאכי השרת ומספרין בלשון הקודש כמלאכי השרת:

ג ששה דברים נאמרו בשדים שלשה כבני אדם וג' כמלאכי השרת. ג' כבני אדם אוכלין ושותין כבני אדם פרין ורבין כבני אדם ומתים כבני אדם. ג' כמלאכי השרת יש להם כנפיים כמלאכי השרת ויודעים מה עתיד להיות כמלאכי השרת ומהלכין מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת. וי"א אף הופכין פניהן [לכל דמות שירצו] ורואין ואינם נראין:

ד ח' פרושין הם. פרוש שכמי. פרוש נכפאי. פרוש מקצואי. פרוש מכובאי. פרוש מלאכה היתה לו. פרוש מחופתו עשאני. ופרוש מן היצרא. ופרוש מן היראה:

ה ח' דברים רובן קשה ומיעוטן יפה. יין מלאכה שינה ועושר ודרך ארץ ומים חמין (ותשמיש) והקזת דם:

ו בז' דברים ברא הקב"ה את עולמו אלו הן בדיעה בבינה ובגבורה (בגערה בדין) בחסד וברחמים:

ז וכענין ז' דברים שברא את עולמו כך ברא ז'. אבות ג' ואמהות ד':

ח שבע מדות שמשמשות לפני כסא הכבוד אלו הן חכמה צדק ומשפט חסד ורחמים אמת ושלום שנא' (הושע ב':כ"א-כ"ב) וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'. [ר"מ אומר מה ת"ל וידעת את ה' אלא] מלמד שכל אדם שיש בו כל מדות הללו יודע דעתו של מקום:

ט ז' מדורות הן אלו הן מדור עליון ומדור תחתון ואויר העולם ודי' עליונים רבי מאיר אומר שבע רקיעין הן אלו הן וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות. כנגדן קרא לארץ ז' שמות אלו הן ארץ אדמה ארקא חרבה יבשה תבל חלד למה נקרא שמה תבל על שם שהיא מתובלת בכל. ד"א שדרכה להכניס ואינה דרכה להוציא. (ז' מעלות בין צדיק לצדיק אשתו נאה משל חבירו בניו נאים משל חבירו שנים אוכלין בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו שנים צובעים ביורה אחת לזה עולה נאה ולזה

עולה כיעור. בחכמתו ובתבונתו ובדעתו (ובקומתו) שנא' (משלי י"ב:כ"ו) יתר מרעהו צדיק וגו':

י ז' מדות דרש הילל הזקן לפני בני בתירה אלו הן ק"ו וגזרה שוה בנין אב (מכתוב אחד ובנין אב משני כתובים) מכלל ופרט ומפרט וכלל כיוצא בו במקום אחר דבר הלמד מענינו אלו שבע מדות שדרש הילל הזקן לפני בני בתירה):

יא שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם וכו' על מה שלא שמע אומר לא שמעתי. ואינו מתבייש ומודה על האמת וכנגדו נאמרו בגולם (בחילופין):

יב חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנא' (שמות ד':ל') וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן הוי אומר משה שמשה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנא' (שמות ד':ל') וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן [שנא' (ויקרא י':י"ט) וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם וגו' אלא] ששתק עד שסיים משה את דברו. ולא אמר לו קצר דבריך ואחר כך אמר אל משה הן היום הקריבו [וגו'] ואוננים אנחנו וי"א משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חטאת חמור לא כ"ש שתהא אסורה לאונן. מיד הודה לו שנאמר (שם) וישמע משה וייטב בעיניו (ובעיני הגבורה. כיוצא בו ויקצוף משה על אלעזר ועל איתמר בני אהרן. מכאן אמרו כשאדם [עושה משתה] לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנא' ויקצוף על אלעזר ועל איתמר מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ממשה וגדול מאהרן הקב"ה ולמה לא דבר עם אהרן על שלא היו לו בנים עומדים בפרץ שאילו היה לו בנים עומדים בפרץ אלעזר ואיתמר לא גרם חטא לנדב ואביהוא). כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב"ה אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאילו היו מצויין בסדום ג' או ה' צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר (בראשית י"ח:ל"ג) וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנא') (שם) ואברהם שב למקומו:

יג ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבוזי שנא' (איוב ל"ב:ז') אמרתי ימים ידברו מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני איוב עמד היו עומדין ישב היו יושבין אכל היו אוכלין שתה היו שותין עד שנטל מהם רשות שנא' (שם ג) אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל

את יומו ואמר יאבד יום אולד בו והלילה אמר הורה גבר. יאבד יום שבא אבי אצל אמי ואמרה לו אני הרה. ומניין שלא ענו בערבוביא שנאמר ויען איוב ויאמר. ויען אליפז התימני ויאמר. ויען בלדד השוחי ויאמר. ויען צופר הנעמתי ויאמר. ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי ויאמר סדרן הכתוב אחד אחד (אלא) להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר לפני מי שגדול הימנו בחכמה. ואינו נכנם לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב. שואל כענין זה יהודה שנא' (בראשית מ"ג:ט') אנכי אערבנו. שואל שלא כענין זה ראובן שנא' (שם מב) ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית. ואומר על ראשון ראשון זה יעקב וי"א זו שרה ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן. ומודה על האמת זה משה שנא' (דברים ה':כ"ה) ויאמר ה' אלי [וגו'] הטיבו (את) [כל] אשר דברו. וכן הקב"ה הודה על האמת שנא' (במדבר כ"ז:ז') כן בנות צלפחד דוברות:

פרק לח

א שבעה מיני פורעניות באות לעולם וכו'. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה. מקצתן תורמים ומקצתן אינן תורמים רעב של מהומה באה מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין חלה רעב של כליה בא. גמרו שלא לעשר עצרו השמים להוריד טל ומטר ובני אדם יגיעים ואין מסתפקין רבי יאשיה אמר) בעון חלה אין הברכה נכנס בפירות ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין. (בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים להוריד טל ומטר והעם נמסרות לאויביהם):

ב דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר עני. מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונה של בעל השדה ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחן בעל השדה. אמן היתה אומרת מתי יבואו בני מן השדה שמא אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמא נמצא בידה כלום לאכול היא לא מצאה בידם כלום והם לא מצאו בידה כלום לאכול. והניחו ראשיהם בין ברכי אמם ומתו שלשתן ביום אחד. אמר (להן) הקב"ה (אין) אתם גובין מהן אלא נפשות. חייכם אף אני אגבה מכם נפשותיכם וכן הוא אומר (משלי כ"ב:כ"ב-כ"ג) אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש:

ג חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עיוות הדין ומפני המורין בתורה שלא כהלכה וכשתפשו את רשב"ג ואת רבי ישמעאל ליהרג היה רשב"ג יושב ותוהה בדעתו ואומר אוי לנו שאנו נהרגין כמחללי שבתות וכעובדי כוכבים וכמגלי עריות וכשופכי דמים. אמר לו רבי ישמעאל בן אלישע רצונך שאומר לפניך דבר אחד אמר לו אמור אמר לו

שמא כשהיית מיסב בסעודה באו עניים ועמדו על פתחך ולא הנחתם שיכנסו ויאכלו אמר לו השמים אם עשיתי כן אלא שומרים היו לי יושבין על הפתח כשהיו עניים באים היו מכניסין אותן אצלי ואוכלין ושותין אצלי ומברכין לשם שמים. אמר לך שמא כשהיית יושב ודורש בהר הבית והיו כל אוכלוסי ישראל יושבין לפניך זחה דעתך עליך. אמר לו ישמעאל אחי מוכן אדם שיקבל את פנעו. והיו מתחננין לאספקלטור זה אמר אני כהן בן כהן גדול הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי [וזה אמר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי] אמר להם הפילו גורלות והפילו ונפל הפור על רשב"ג. מיד נטל החרב וחתך את ראשו. נטלו רבי ישמעאל בן אלישע והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק פה קדוש פה נאמן פה קדוש פה נאמן פה שמוציא סנדלפונין טובות ואבנים טובות ומרגליות מי הטמינך בעפר ומי מילא לשונך עפר ואפר. עליך הכתוב אומר (זכריה י"ג:ז') חרב עורי על רועי ועל גבר עמיתי. לא הספיק לגמור הדבר עד שנטלו החרב וחתכו את ראשו. (ועליהם אמר הכתוב (שמות כ"ב:כ"ג) וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב [ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב] איני יודע שהנשים נעשו אלמנות ובנים יתומים. אלא אלמנות ולא אלמנות כגון שלא ימצאו להן עדים להתירם להנשא כגון ביתר שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת איש וממשמע שנאמר והיו נשיכם אלמנות אני יודע שהבנים יתומים אלא יתומים ושאינן יתומים שהיו נכסיהם עומדים בחזקת אבותם ולא היו מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהן):

ד גלות בא לעולם על עבודת כוכבים ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שמיטת הארץ. על עבודת כוכבים שנא' (ויקרא כ"ו:ל') והשמדתי את במותיכם. אמר הקב"ה הואיל ואתם רוצין בעבודת כוכבים אף אני מגלה אתכם למקום שיש שם עבודת כוכבים לכך נאמר והשמדתי את במותיכם. על שמיטת הארץ מנין שנא' (שם) אז תרצה הארץ את שבתותיה אמר להן הקדוש ברוך הוא הואיל ואין אתם משמיטין אותה היא תשמט אתכם ומספר ירחים שאי אתם משמיטין אותה היא תשמט מאיליה לכך נאמר אז תרצה הארץ כל ימי השמה. (על גילוי עריות כיצד אמר רבי ישמעאל ברבי יוסי כל זמן שישראל פרוצים בעריות שכינה מסתלקת מביניהם שנאמר (דברים כ"ג:ט"ו) ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך):

פרק לט

א חמשה אין להם סליחה המרבה (לשוב ומרבה) לחטוא. והחוטא (בדור זכאי. וחוטא) ע"מ לשוב. וכל שיש בידו חלול השם (בעונו. אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה)

ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות ויודע במה נבראו שמים וארץ. (הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם. הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים וכו'). תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מחותם. ושלות רשעים סופה רעה. והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד יום המיתה. ויום המיתה (בתשובה) [ממרק]. משלמין לרשעים ומקיפין לצדיקים. משלמין לרשעים [בעוה"ז] בבני אדם שעשו את התורה בעין רעה ולא נמצא בהם דבר טוב מעולם. ומקיפין לצדיקים בבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר רע נותנין לאלו ואלו קמעה והשאר מונה להם (מרובה. הוא היה אומר הכל יוצא והולך ערום והלואי שתהא יציאה כביאה. ר"מ אומר חביב אדם שנברא בצלם אלהים שנא' (בראשית ט':ו') כי בצלם אלהים עשה את האדם. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום שנא' (דברים י"ד:א') בנים אתם לי"י אלהיכם. חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם שנא' (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו). ר"א בר צדוק אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה לאילן שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא ממנו למקום טמא מה הם אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהיה כולו טהור כדרכו. למה רשעים דומים בעוה"ז לאילן שעומד במקום טמא וסוכה יוצא ממנו למקום טהור מה הן אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהא האילן כולו כדרכו טמא:

ב ששה שמות נקרא האריה. אריה כפיר לביא ליש שחל שחץ:

ג ששה שמות נקרא נחש. [נחש]. שרף. תנין. צפעוני. אפעה. עכשוב:

ד ששה שמות נקרא שלמה. ידידיה. קהלת. בן יקה. אגור. למואל:

פרק מ

א ארבעה דברים אדם העושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. אלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם. ד' דברים אדם העושה אותן נפרעין ממנו בעולם הזה ולעולם הבא. עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים ולה"ר יותר מכולם:

ב זכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר (ישעיהו ג':י') אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנא' (שם) אוי לרשע רע וגו'. וי"א יש להם לעבירות פירות שנאמר (משלי א':ל"א) ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו:

ג כל המזכה את הרבים אין מגלגלין עבירה על ידו שלא יהא תלמידיו נוחלין העולם הבא והוא יורד לשאול שנאמר (תהלים טז) כי לא תעזוב נפשי לשאול. וכל המחטיא את

הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה כדי שלא יהיו תלמידיו יורדים לשאול והוא נוחל העולם הבא שנא' (משלי כח) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס:

ד האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר אין יום הכפורים מכפר. אחטא ויום המיתה ממרק אין יום המיתה ממרק:

ה רבי אלעזר ברבי יוסי אומר החוטא ושב והולך לתומו אינו זז ממקומו עד שמוחלין לו והאומר אחטא ואשוב מוחלין לו עד שלשה פעמים ולא יותר:

ו ארבע מדות באדם. האומר שלי שלך ושלך שלי וכו'). ארבע מדות בתלמידים הרוצה שילמוד וילמדו אחרים עין טובה. ילמוד ולא ילמדו אחרים עין רעה. ילמדו אחרים והוא לא ילמוד זו מדה בינונית וי"א זו מדת סדום. לא ילמוד ולא ילמדו אחרים ה"ז רשע גמור. ארבע מדות בהולכי לבהמ"ד. מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ואינו יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב יש לו חלק מתרחק ואינו יושב אין לו חלק:

ז שואל ומשיב יש לו חלק. יושב ושותק אין לו חלק. מתקרב ויושב בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. מתקרב ויושב מפני שיאמרו איש פלוני מתקרב ויושב לפני חכם אין לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שינהוג כבוד במי שהוא גדול יש לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין צריך לחכם זה אין לו חלק. יושב ושואל בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושואל ומשמש לפני חכמים (זה) אין לו חלק (ח) יושב ושואל בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים (זה) אין לו חלק:

ח ארבע מדות ביושבים לפני חכמים. יש דומה לספוג יש דומה לנפה יש דומה למשפך יש דומה למשמרת. דומה לספוג כיצד זה תלמיד חכם שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה ומדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. לנפה כיצד ת"ח פיקח שיושב לפני (תלמידי) חכמים ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את היפה. למשפך כיצד זה תלמיד טיפש שיושב לפני ת"ח שמע מקרא ומשנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך מטיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר שמטילין באזניו נכנסים מכאן ויוצאין מכאן ראשון ראשון נשמט והולך לו. למשמרת כיצד זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השמרים כך הוא מוציא את היפה וקולט את הרע. ר' אליעזר בן יעקב קורא אותו קרן נקוב קיטועה. קטועה כיצד זה תינוק שנותנין לו

מרגלית וחוזרין ונותנין לו פת זורק את המרגלית ונוטל את הפת חוזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את החרס לא נמצא בידו כי אם כלי חרס בלבד:

ט לעניין תלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג טמא דג טהור דג מן הירדן דג מן הים הגדול. דג טמא כיצד בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דעה. דג טהור כיצד זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דעה. דג מן הירדן כיצד זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד זה ת"ח שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב:

י ד' מדות הם. יש רואה ונראה נראה ואינו רואה רואה ואינו נראה אינו רואה ואינו נראה. רואה ונראה כגון הזאב והארי והנמר והדוב הברדלס והנחש והליסטין והגייסות אלו רואין ונראין. נראה ואינו רואה כגון הסייף והקשת והרומח והסכין ומקל וקינוקנות נראין ואינן רואין. רואה ואינו נראה זו מכת רוח רע. אינו נראה ולא רואה זה מכת חולי מעיים:

יא ארבעה חכמים הם. הרואה רבי יוחנן בן נורי בחלום יצפה ליראת חטא. ר"א בן עזריה יצפה לגדולה ולעשירות. ר' ישמעאל יצפה לחכמה. ר"ע ידאג מן הפורענות:

יב שלשה ת"ח הם. הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות. בן זומא יצפה לחכמה. אלישע בן אבויה ידאג מן הפורענות:

יג שלשה נביאים הם. הרואה ספר מלכים בחלום יצפה לגדולה ולעשירות. ישעיה יצפה לנחמה. ירמיה ידאג מן הפורענות:

יד שלש כתובים הם. הרואה ספר תהלים בחלום יצפה לענוה. משלי יצפה לחכמה. איוב ידאג מן הפורענות:

טו מיתה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. שקט לרשעים רע להם ורע לעולם לצדיקים טוב להם וטוב לעולם. אל יעמוד אדם ערום כנגד בית קדשי הקדשים:

טז הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו לא למזרח ולא למערב אלא לצדדין לא יפרע עצמו מעומד אלא מיושב. ולא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל ומפני מה אמרו לא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל רבי אליעזר אומר מפני שמראין בה דברי תורה. ר' יהושע אומר מפני שאוכל ושותה בה:

יז כל אהבה שהיא תלויה בדבר וכו' איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר כו'. כל מחלוקת שהיא לשם שמים כו'. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים כו' כל כנסיה שהיא לשם

מצוה כו' כל כנסיה שהיתה לשם מצוה זו כנסת אנשי הגדולה ושלא לשם מצוה זו כנסת אנשי דור הפלגה:

פרק מא

א רבי שמעון אומר ג' כתרים הם אלו הן כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה כיצד אפילו נותן (לו) כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה שנא' (במדבר כה) והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. כתר מלכות אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות שנאמר (יחזקאל לז) ודוד עבדי נשיא להם לעולם אבל כתר תורה אינו כן עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר (ישעיה נה) הוי כל צמא לכו למים הוי עמל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי בטילה. מעשה בר"ש בן יוחאי שהיה מבקר את החולים ומצא אדם אחד שתפוח ומוטל בחולי מעיים ואומר גידופין לפני הקב"ה א"ל ריקה היה לך שתבקש רחמים על עצמך ואתה אומר גידופין. א"ל הקב"ה יסלקנו ממני ויניחנו עליך. אמר יפה עשה לי הקב"ה שהנחתי דברי תורה והייתי מתעסק בדברים בטלים. מעשה בר"ש בן אלעזר שבא ממגדל עדר מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים ראה אדם אחד שהיה מכוער ביותר א"ל ריקה כמה מכוער אתה שמא כל בני עירך מכוערים כמותך. א"ל מה אעשה לך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע ר"ש שחטא ירד מן החמור והיה משתטח לפניו א"ל נעניתי לך מחול לי א"ל איני מוחל לך עד שתאמר לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית רץ אחריו ג' מילין. יצאו אנשי העיר לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי אמר להם למי אתם קוראים רבי אמרו למי שמטייל אחריך אמר להם אם רבי זה אל ירבו כמותו בישראל. אמרו לו ח"ו מה עשה לך אמר להם כך וכך עשה לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו. אמר להם הריני מוחל [לו] ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. אותו היום נכנס ר"ש לבית המדרש גדול שלו ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארז מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבות בו הולך ובא עמהם דממו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו לפיכך זכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה. אבל ארז אינו עומד במקומו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו. ומה סופו של ארז [באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסבבין ממנו בתים והשאר] משליכין אותו לאור מכאן אמרו יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז:

ב ושלשה דברים נאמרו בבני אדם הנותן צדקה תבא עליו ברכה. והמלוה טוב ממנו. הנותן מחצה ממותר זהו למעלה מכולן:

ג שלש מדות בתלמיד חכם. שואל ומשיב חכם. שואל ואינו משיב למטה הימנו. אינו שואל ואינו משיב זהו למטה מכולם:

ד שלש זיעות הן יפות לגוף זיעת חולי זיעת מרחץ זיעת מלאכה. זיעת חולי מרפא. זיעת מרחץ אין לך כיוצא בו:

ה שש דמעות הן שלש יפות ושלש רעות. של בכי ושל עשן ושל בית הכסא רעות של סם ושל שחוק ושל פירות יפות:

ו שלשה דברים בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מבאיש כל מה שבתוכו. שלשה דברים בכלי זכוכית אינו בולע (ואינו פולט) ומראה כל מה שבתוכו במקום חם חם במקום צונן צונן:

ז ארבעה דברים קשין לתשמיש המטה. הבא מן הדרך והעומד מלפני הספר ([והעומד מלפני החולי]) והיוצא מבית האסורין:

ח כל המקבל עליו ארבעה דברים [מקבלין אותו] להיות חבר (אינו הולך לבית הקברות ואינו מגדל בהמה דקה) [אינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה טהרות אצל עם הארץ אוכל חולין בטהרה]:

ט כסף מצרים חזר למקומה שנאמר (שמות יב) וינצלו את מצרים ואומר (בראשית מז) וילקט יוסף את כל הכסף [ואומר (מלכים א יד) ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים וגו' ויקח את אוצרות בית ה' וגו']. כתב שמים חזרה למקומה שנאמר (משלי כג) התעיף עיניך בו ואיננו [כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף בשמים]:

י רבי יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים:

יא הוא היה אומר אהוב (מן) השמים הדרוש של כל המצות. ואם עשית לחברך רע קימעא יהא בעיניך הרבה. ואם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה קימעא יהא בעיניך הרבה [אם עשה לך רעה רבה יהא בעיניך קימעא]. ספוג וקנקנה זפותה אלו ת"ח. משפך ושפופרת אלו הרשעים. הוי כנוד שאין בו פתח להכניס את הרוח. הוי למוד לקבל את הצער. והוי מוחל על עלבונך:

יב דברים העשויין וגנוזין אלו הן אהל מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וצנצנת המן והמטה [צלוחית של שמן המשחה] ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה ובגדי כהונה

ובגדי כהן משיח אבל מכתשת של בית אבטינס שלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי:

יג (מעשה בר' טרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר לאמו ולאשתו רחצוה וסכוה וקשטוה ורקדו לפניה עד שתלך לבית בעלה):

יד אלו ([שתקנו חכמים]) שאין להם חלק לעולם הבא חמשה מלכים וששה ([מבקשי גדולה]) הדיוטות קין וקרח ובלעם ואחיתופל ודואג וגיחזי:

טו רבי יוסי אומר צדיקים גמורים אין מצטרפין אותם רשעים גמורים אין מצטרפין אותם את מי הן מצטרפין בינונים. אנה ה' מלטה נפשי מדינה של גיהנם שמא אם יורדין לתוכה ומסתפסכין ועולין ממנו ומסתפסכין שנא' (זכריה י"ג:ט') והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב. בית הלל אומרים אין רואין אותה כל עיקר שנא' (תהילים ס"ג:ד') כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך ואומר (נחמיה י"ג:כ"ב) וחוסה עלי (הם) כרוב חסדיך (כדי שינצלו מדינה של גיהנם):

טז כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנא' (ישעיהו מ"ג:ז') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו ואומר (שמות ט"ו:י"ח) ה' ימלוך לעולם ועד:

יז א"ר חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנא' (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדל תורה ויאדיר: